

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук і соціальних технологій
Кафедра соціології

Кваліфікаційна робота
Освітній ступінь – бакалавр

на тему:

**«ЗМІНИ У СПРИЙНЯТТІ ДОМУ В УКРАЇНСЬКИХ
БІЖЕНЦІВ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання
Спеціальності
054 Соціологія
Кулакова Марта Андріївна

Наукова керівниця: Мальцева. К.С.,
Кандидат філософських наук, доктор філософії, доцент

Рецензентка:
Ірина Михайлівна Мажак
Кандидат соціологічних наук

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою « _____ »

Секретар ЕК: _____
« _____ » _____ 2023р.

Київ – 2023.

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ОКРЕСЛЕННЯ ПОНЯТЬ ДОМУ ТА БІЖЕНСТВА КРІЗЬ СОЦІОЛОГІЧНУ ПРИЗМУ	7
1.2 Концептуалізація терміну біженства у контексті дослідження поняття дому	7
1.2 Концептуалізація дому крізь призму соціально-просторового, психологічного та емоційного вимірів	9
1.3 Вкоріненість та відчуття простору як дві категорії сприйняття дому	14
Висновки розділу	20
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКИ СПРИЙНЯТТЯ ДОМУ КРІЗЬ ДОСВІД БІЖЕНСТВА УКРАЇНЦЯМИ(-КАМИ), ЩО ВИЇХАЛИ ЗАКОРДОН	22
2.1 Методологія дослідження сприйняття дому українськими біженцями.....	22
2.2 Значення соціально-просторової складової дому для українських біженців(-ок) до війни, під час війни та в майбутньому.	27
2.3. Значення психологічно-просторового сприйняття дому до війни та з початком війни серед українських біженців(-ок).....	33
2.4 Значення емоційного виміру дому до та під час війни серед українських біженців(-ок).....	38
2.5 Спрямованість на відчуття вкоріненості та “global sense of place” в опитаних українських біженців(-ок).....	41
Висновки розділу	45
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:.....	52
ДОДАТОК А. Топік-гайд для проведення інтерв’ю.....	57
ДОДАТОК Б. Транскрипт інтерв’ю з респонденткою	63

ВСТУП

Поняття дому є одним із ключових у соціологічних науках, яке виступає свого роду фундаментом для дослідження всього суспільства. До нього зверталися такі видатні науковці як Бурдьє, Парсонс, Гідденс, Лефевр та інші. Дім виконує ряд важливих функцій для становлення особистості. У ньому індивід вперше відчуває себе належним до певної соціальної категорії, іншими словами, проходить період первинної соціалізації. Ця категорія, як зазначав Парсонс (1951) відповідальна за передачу культурних та соціальних норм, цінностей, уявлень, з якими в майбутньому індивід увійде у ширший соціальний світ. Дана концепція тісно перегукується з теорією структурації Гідденса, за якою дім є ланкою між індивідуальними діями та соціальними нормами, які в ньому відтворюються (Dickie-Clark, 1984). Таким чином, дім є мікросвітом, який свого роду готує індивіда до зустрічі із макросвітом. Бурдьє у свою чергу також визначає важливість дому як символічного простору, котрий тісно пов'язаний із культурним капіталом сім'ї чи індивіда (Рябінчук, 2012). При цьому він зазначає, що дім може бути місцем для зародження та відтворення соціальних нерівностей, що є однією із наскрізних тем соціальних наук. Таким чином, концепція дому є важливою ланкою у дослідженні соціальних процесів, тенденцій, норм тощо.

Проте що стається з домом, коли приходить війна? Що відбувається, коли люди втрачають дім, коли вони змушені покинути його, коли ключові аспекти людських самоідентичностей, пов'язаних із цим поняттям, нещадно ламаються? Якщо суспільство починається з дому, то що стається із суспільством, коли в дім приходить війна? Ці питання не мають простої відповіді. Однак, що точно відомо, це те, що у будь-які кризові періоди цінності, уявлення, погляди мають тенденцію трансформуватися. Вони можуть змінюватися, можуть посилюватися чи навпаки втрачати актуальність, доповнюватися чи звужуватися. Як зазначав

Дюркгайм, коли суспільство перебуває у стані аномії (яку однозначно спричинює війна), цінності та звичні норми зазнають змін, що призводить до розгубленості, дезорієнтації, відчуття відсутності приналежності (Marks, 1974). Саме в такі періоди суспільство схильне до переосмислення тих категорій, які були для них звичними, прозорими, непомітними. Так, для багатьох українців(-ок) дім був такою категорією. Чимось, що існує як даність, як невід’ємна частина життя. Проте, як виявилось з початком повномасштабного вторгнення, дім аж зовсім не є постійним, стабільним, «невід’ємним». Це із впевненістю можуть підтвердити ті 8 мільйонів біженців(-ок), які сьогодні розселилися по всьому світу, покинувши власний дім (2023, UNHCR).

Проте війна змусила не лише фізично виїхати із звичного місця проживання. Вона не тільки стала катализатором масового відтіку громадян(-ок) України закордон, надавши їм нового статусу біженців(-ок). Поняття дому як таке почало трансформуватися в українському соціумі із початком повномасштабного вторгнення. І хоч ці зміни стосуються не всіх мешканців(-ок) держави, особливо їх відчули на собі ті, хто сьогодні підпадає під категорію біженства. Попри те, що всіх цих людей об’єднує спільний соціальний та юридичний статус, історія кожного з них – унікальна. Кожен з них переживає власний досвід, власну трансформацію. Проте у соціальних науках досвід одного – це частина досвіду всіх. Якщо дім є одиницею соціуму, як зазначалося вище, тоді індивідуальна історія складає історію суспільства. Саме тому у цій роботі я хочу зупинитися на декількох історіях із тих п’яти мільйонів, які сьогодні підпадають під категорію біженців(-ок) і заглибитися у індивідуальний досвід сприйняття дому. Саме в цьому полягає **актуальність** моєї роботи – висвітлення індивідуального досвіду біженства як стану, який підриває звичне розуміння дому та змушує переосмислювати сенси, які його наповнюють.

Чи змінилося ставлення українських біженців(-ок) до поняття дому з початком війни та зі зміною місця і країни проживання як наслідку війни? Якщо

так, то в чому саме? Якими є ці зміни? Яких категорій дому вони стосуються? Якими є визначальними характеристиками дому для біженців(-ок) зараз? Якими вони були до війни? Чим був та чим є дім для українських біженців(-ок)? Такими є **дослідницькі питання** моєї роботи.

Об'єктом дослідження є повнолітні громадяни(-ки) України, котрі набули статусу біженців(-ок) після 24 лютого 2022 року. **Предметом** дослідження – сприйняття поняття дому у контексті повномасштабної війни. **Метою** роботи є виявити зміни сприйняття українськими біженцями поняття дому під час російсько-української війни. Детальніше розкривають дану мету наступні **завдання**:

- 1) Концептуалізувати поняття біженства в контексті соціологічного дослідження дому.
- 2) Класифікувати та охарактеризувати підходи до дослідження поняття дому.
- 3) Окреслити особливості історично-ментального сприйняття дому українським суспільством.
- 4) Визначити значення соціально-просторової складової дому для українських біженців до війни, під час війни та в майбутньому.
- 5) Виявити зміни у психологічному сприйнятті дому з початком війни серед українських біженців.
- 6) Виявити тенденції в емоційному сприйнятті дому серед українських біженців та їх динаміку в контексті війни.
- 7) Визначити спрямування уявлень українських біженців про дім на основі категорій вкоріненості та відчуття простору.

Теоретичну основу роботи складає робота Хейзел Істхоуп, у якій надано класифікацію поняття дому за такими характеристиками як соціально-просторова, психологічна та емоційна; праця Дорін Мессі складає основу другої класифікації дому, такої як відчуття вкоріненості та «sense of place», а також доробки інших науковців, що працювали з поняттям дому та суміжними йому концептами.

Емпіричною базою роботи слугували дані, зібрані під час проведення напівструктурованих глибинних інтерв'ю із українськими біженцями. Інтерв'ю було проведено протягом березня-квітня 2023 року в онлайн-форматі, вибірку склало дев'ять респондентів/-ок, яких було обрано за такими критеріями як виїзд з України за тиждень до або після початку повномасштабного вторгнення, проживання в одному місці протягом останніх півроку до моменту проведення інтерв'ю, а також можливість доступу до інтернету та повноліття.

Для аналізу даних було застосовано інтерпертативний підхід. Аналіз даних здійснювався шляхом транскриптування інтерв'ю, кодуванням ключових ідей та думок кожного респондента/-ки, об'єднання спільних та виділення відмінних досвідів усіх респондентів/-ок за логічними блоками та їх упорядкування за допомогою таблиць та цитат, спираючись на теоретичну базу.

РОЗДІЛ 1. ОКРЕСЛЕННЯ ПОНЯТЬ ДОМУ ТА БІЖЕНСТВА КРІЗЬ СОЦІОЛОГІЧНУ ПРИЗМУ

1.2 Концептуалізація терміну біженства у контексті дослідження поняття дому

Такі терміни як «біженець» та «біженство» з 24 лютого 2022 року, на жаль, увійшли в активний вжиток значної частини українців та українок. Для багатьох із них статус біженця став мастер-статусом - соціальним статусом, який має виняткове значення для індивідуальної ідентичності, часто формуючи весь соціальний досвід людини (Hunt, 2007). Мешканцям України, які змушені були залишити свої домівки через війну, довелося швидко вжитися в цю жахливу соціальну роль та відчутти на собі всі її особливості. Попри те, що, як і поняття дому, термін «біженець(-ка)» є досить поширеним у використанні, його юридичне значення дещо відрізняється від того, в якому я вживатиму його в даній роботі задля дослідження поняття дому. Тому хочу порівняти дану категорію з юридичної та соціологічної точок зору.

Згідно з Конвенцією про статус біженців до категорії «біженці» належать особи, що «через обґрунтовані побоювання зазнати переслідувань за ознаками раси, релігії, національності, приналежності до певної соціальної групи чи політичних поглядів перебувають за межами країни свого громадянства і не можуть користуватися захистом цієї країни» (1951, United Nations). З такої точки зору біженство є давно забутих, але не новим явищем для українців. Адже масові міграції населення через внутрішньодержавні загрози вже були притаманними для українського суспільства, які, однак, не є темою даної роботи.

Попри юридичний контекст, який безумовно є важливим для дослідження, даний статус має також соціальне та психологічне забарвлення. Саме на останніх двох я хотіла б детальніше зупинитися в цій роботі. Адже окрім того, що українці(-ки) починають вважатися біженцями(-ками) фізично перетинаючи кордон з іншою державою, вони також набувають нового індивідуального

досвіду, пов'язаного з цим статусом. Бути біженцем(-кою) означає не лише шукати прихистку в іншій державі. Це також означає переживати кризу самоідентифікації, заново віднаходити свій побут та повсякденність, вибудувувати нові картини світу та руйнувати старі, відчувати спустошеність та нерозуміння, тугу за домом та ностальгію за звичним життям. Станом на кінець 2022 року за кордоном (крім росії та Білорусі) перебувало 3,8–4,7 млн українських біженців (Вишлінський, Томіліна, Самойлюк, Михайлишина, 2023). Попри те, що всіх цих людей об'єднує спільний юридичний статус, їхнє соціальне, психологічне, емоційне самовідчуття себе у цьому статусі може суттєво відрізнятися. Довоєнний досвід усвідомлення себе та своєї домівки, який накладається на новий та неочікуваний досвід біженства створює безліч комбінацій та варіацій того, як може змінюватися, еволюціонувати, розвиватися чи зазнавати кризи сприйняття дому.

Робота Найле Хабіб і є прикладом того, наскільки власна концептуалізація стану біженства є визначальною для цілісного розуміння цього поняття. «В пошуках дому» - це саморефлексія авторки, де вона ділиться власним досвідом покидання дому під час громадянської війни в Лівані. Інтерпретуючи свій юридичний статус, Найле називає його «вигнанням» (Habib, 1996). На її думку, вигнання – це внутрішній стан перманентного відчуття втрати, втрати дому, себе, своєї сутності. І саме це відчуття супроводжувало її протягом довгих років війни. *«Бути вкоріненим – це, напевно, одна з найважливіших, але найменш помітних потреб людської душі»* - цитує Сімону Вейль авторка. Біженство – це втрата вкоріненості, яка змушує заново вибудувувати себе. Поняття вкоріненості розглядатиметься у цій роботі далі більш детально. Однак те, про що важливо зазначити, посилаючись на досвід авторки, стосується довготривалого, виснажливого, часто емоційного та кризового шляху, який стоїть за статусом «біженець». Адже залишаючи свій дім, ми залишаємо частинку себе, а часто й всього себе. Про цей досвід розповідає Найле, цей же досвід я прагну дослідити серед своїх респондентів(-ок).

Таким чином, хоч поняття біженства і є чітко окресленим юридичним терміном, у даній роботі я хотіла б концептуалізувати його дещо з іншого ракурсу. Залишаючи його основу, а саме «перебування за межами своєї держави у цілях безпеки», я хочу приділити більш детальну увагу особистому досвіду та соціально-психологічному стану, який за цим стоїть. У цій роботі я вживатиму термін біженство у значенні внутрішнього стану, індивідуального досвіду та причини змін цінностей і уявлень людини, котра опинилася у «вигнанні» із власного дому після початку повномасштабного вторгнення росії.

1.2 Концептуалізація дому крізь призму соціально-просторового, психологічного та емоційного вимірів

Останніми роками такі дисципліни як соціологія, антропологія, психологія, історія, архітектура та філософія почали все частіше звертатися до теми про значення дому (Mallett, 2004). Попри те, що довгий час дослідники із різних галузей не могли дійти згоди щодо того, як саме характеризувати поняття дому, сьогодні цей концепт безсумнівно вважається багатовимірним та міждисциплінарним поняттям, яке потребує цілісного підходу із застосуванням перспектив різних областей знань. Саме тому, що дім займає центральне місце в нашому особистому житті, будь-яка спроба провести соціальний науковий аналіз спричиняє емоційні та запеклі суперечки. Наприклад, для феміністок дім є важливою складовою політики, адже в ньому закріплюються гендерне домінування; ліберали сприймають це поняття крізь призму особистої автономії та виклику державній владі; соціалісти навпаки вважають його перешкодою на шляху до колективного життя та соціального порядку (Mallett, 2004). Таким чином, різноманітні соціальні категорії сприймають концепт дому через окуляри власних уявлень, викликів та цінностей. Дім не може існувати окремо, сам по собі. Він завжди є продуктом певної ідеї, тенденції, світогляду.

Дім постає важливим феноменом загальнолюдської культури і цивілізацій, без осмислення якого не можна цілісно пізнати сутність життя людей на будь-якому етапі їхнього розвитку (Хомчак, 2021). У цій роботі я використовуватиму типологію, яка поділяє поняття дому за трьома вимірами: соціально-просторовим, психологічним та емоційним, кожен з яких відповідає певному ряду людських потреб, котрі закриває дім (Easthope, 2004).

Соціально-просторовий вимір пояснює концепцію дому як взаємодію фізичного місця проживання та соціального контексту, якого індивід зазнає в даному просторі. Іншими словами, даний вимір базується на понятті локальності Гідденса. У своїй теорії структурації він пояснює ідею про те, що соціальна взаємодія є частиною просторового виміру, у якому ця взаємодія стається (Осипчук, 2003). Ця ідея підкріплюється тим, що дім – не лише індивідуальне місце проживання, а свого роду «побутова» одиниця соціуму, у якій відбувається передача та формування цінностей, знань про навколишній світ та про сам соціум, відтворення соціальної структури суспільства. Адже фізичний та соціальний вимір тісно пов'язані у контексті того, які цінності, погляди, почуття складатимуть свідомість певного індивіда чи окремої соціальної групи. Фундаментом соціального виміру дому часто вважається сім'я, яка існує в межах ширшого спектру – спільноти, що належить до певного фізичного простору. Антоніо Аргандона зазначає: «кожна людина також є частиною невеликої спільноти, сім'ї, яка живе у фізичному просторі, вдома, у ширшій спільноті, яка починається з району чи міста й розширюється на весь світ» (2018). Сім'я як найменша одиниця суспільства є ваговою соціальною складовою дому, без якого його фізичний вимір не є повноцінним. Дім – це місце, але це також простір, населений сім'єю, людьми, речами – це простір, де живуть певні дії та стосунки (Mallett, 2004). Проте існує багато речей, які сім'я, якою б великою вона не була, не може забезпечити. Наприклад, систему правил, прав і обов'язків громадянина, систему освіти, медичні та соціальні послуги, відкритість для засобів масової інформації тощо (Argandona, 2018). Таким чином, соціально-просторовий вимір

представляє дім як мікрокосмос суспільства. Це простір, у якому відбувається соціалізація, навчання культурним та соціальним цінностям, створюється уявлення про навколишній світ.

Психологічно-просторове трактування поняття дому у свою чергу складається із двох частин – забезпечення можливості самоідентифікації та відчуття безпеки (Porteous, 1976). Саме ці два аспекти впливають на те, що людина не лише фізично перебуває «вдома», а й відчуває внутрішній стан задоволення, знаходячись в цьому фізичному просторі. Дім – це місце, над яким індивід відчуває контроль, в якому він вільно орієнтується, де здатен розпоряджатися простором та часом, а також яке забезпечує йому передбачувану безпеку та стабільність (McAndrew, 2015). Відчуття контролю та безпеки напряму пов'язується із трьома категоріями приватного: конфіденційністю, приватизмом та приватизацією (Saunders, Williams, 1988). У цьому контексті конфіденційність вдома означає свободу від стеження та зовнішніх очікувань. Під приватизмом розуміється процес, за якого люди все більше відходять від спільного життя та зосереджують свою діяльність навколо дому. Приватизація означає перехід від громадського або державного житла до житла, яке займають власники, і приватизованого споживання (Saunders, Williams, 1988). Таким чином, дім постає як дихотомічний зв'язок між приватною та публічною сферою. Якщо публічна сфера сприймається як загрозлива, втомлива, чужа, то приватна асоціюється із затишком, відпочинком, можливістю бути собою. Проте, як зазначили б прихильники феміністичного погляду на поняття дому, таке розрізнення може бути хибним, оскільки лише ідеалізований дім забезпечує реальне відчуття комфорту та безпеки. Натомість для деяких соціальних категорій часто він виявляється ще більш небезпечним, ніж публічний простір. Наприклад, для жінок та дітей, які можуть потерпати від домашнього насилля. З такої точки зору дім – це лише фікція безпечного простору.

Або ж інший приклад, який стосується сучасного воєнного стану. Ситуація, яка, на жаль, на є типовою для багатьох мешканців України, полягає у тому, що

місця розташування їхніх домівок аж ніяк не відповідають принципам фізичної безпеки для життя. Особливо це стосується мешканців прифронтових зон та зон, в яких ведуться активні бойові дії. Попри реальну фізичну загрозу життю, щоденне відчуття незахищеності та непередбачуваності люди не готові залишати свої домівки. Вони не почувають себе у безпеці, але при цьому не перестають називати дім домом. Таким чином можна зробити припущення, що для цієї категорії населення саме фізичне відчуття безпеки є менш важливим виміром дому, ніж емоційний чи просторово-соціальний. Одночасно з цим, за даними опитування ГО «Інститут Молоді» 85,3% опитуваних українців, що покинули батьківщину, основною причиною виїзду закордон назвали саме бажання бути в безпеці (2022). При цьому умовою повернення в Україну для 82% тих, хто не планує повертатися протягом найближчих півроку, є повне припинення бойових дій на території країни. Відповідно до цих даних можна припустити, що для людей, котрі покинули батьківщину в пошуках безпечного місця психологічний вимір поняття дому був важливішим за просторо-соціальний та емоційний. Саме потреба у фізичній безпеці штовхнула значну частину українських біженців зробити крок у невідоме.

Другою категорією психологічного простору є ідентичність або самоідентифікація. Згідно з такою точкою зору дім виступає як простір, в якому людина стає собою, а також має змогу виражати себе. Деякі заходять ще далі і вважають, що дім – це і є символічне вираження людського «я». Відповідно, сам будинок, дизайн інтер'єру будинку, оздоблення та використання простору – все це відображає самосвідомість мешканця (Despres, 1991). Хоча важливою ремаркою тут є те, що в даному контексті дім може існувати не лише у значенні фізичного простору, обмеженого квартирою чи будинком. Це може бути емоційне середовище, культура, географічне розташування, політична система, історичний час, оточення тощо, а також комбінація всього вищезазначеного. Недаремно існує безліч виразів на кшталт «почувайтесь, як вдома» або «дім там, де тобі добре». Ці приклади підкреслюють ідею про те, що дім – це відчуття себе собою, відчуття

комфорту та невимушеності. Це місце, в якому індивід не повинен здаватися кимось іншим, в якому він може дати волю собі бути собою.

Щодо емоційного виміру дому, то до нього належить переживання різноманітних досвідів та почуттів, емоційна близькість із оточенням, відчуття глибинного зв'язку із певним місцем чи простором. Як зазначає Геллер (1995), перш за все, відчуття того, що ми вдома - це не просто відчуття, а емоційна диспозиція, рамка-емоція, яка пояснює наявність багатьох конкретних видів емоцій, таких як радість, смуток, ностальгія, близькість, розрада, гордість та відсутність інших. Людина не є суто раціональною істотою. Вона не обирає своїм домом те місце, яке за об'єктивними показниками є найкомфортнішим чи найвдалішим для проживання. Натомість на її рішення щодо вибору дому, щодо відчуття дому впливає особистий досвід, який формує стан близькості, інтимності, бажання перебувати в цій єдності. Емоційний вимір є певною мірою символічним виміром, тим сенсом, який окремий індивід вкладає у те чи інше місце. Як зазначає Гільяні, саме на цьому рівні сприйняття дому формується відчуття нераціональної прив'язаності до місця, яка значною мірою відповідає саме емоційним конотаціям, що пов'язані з ним (1991). При цьому для когось емоційна єдність із домом може бути визначальною серед зазначених трьох категорій. Якщо повертатися до попереднього прикладу про мешканців прифронтових зон, то можна зробити висновок, що їхнє небажання виїжджати із об'єктивно небезпечних для життя територій переважає суб'єктивна емоційна прив'язаність до дому, а не психологічне відчуття фізичної безпеки. Натомість для інших категорій, наприклад, для біженців, відчуття безпеки, як було показано в результатах опитування, є ключовим параметром у картині дому. Варто зазначити, що всі ці категорії існують одночасно та паралельно. Питання лише в тому, наскільки кожна з них є вагомою чи навпаки менш значимою для окремого індивіда чи для соціальної групи.

Ці три виміри, що тісно переплітаються між собою, є основою аналізу сприйняття дому. Враховуючи просторово-соціальний, психологічний та

емоційний погляд на дане питання, можна дослідити глибинний зв'язок людини з домом, а отже і краще зрозуміти її цінності, світогляд та життєвий досвід (Easthope, 2004).

1.3 Вкоріненість та відчуття простору як дві категорії сприйняття дому

Окрім поділу поняття дому за соціально-просторовим, психологічним та емоційним вимірами існують ще дві важливі характеристики, які поглиблюють та ускладнюють його розуміння – вкоріненість (rootedness) та відчуття місця (sense of place) (Easthope, 2004). Відмінність між ними полягає у тому, що вкоріненість – це несвідома прив'язаність, яка найчастіше виникає через тривале проживання в одному й тому ж місці, соціалізацію у певному колі, невидимий зв'язок із культурними, історичними, соціальними аспектами даного простору. На противагу цьому, *sense of place* є більш складним та неоднозначним концептом, який складно охарактеризувати через його абстрактність. Простими словами його суть можна описати як активний стан буття у світі.

З історично-ментальної перспективи українцям(-кам) був більш притаманний вкорінений спосіб життя. Значення дому завжди було видимим та помітним і в літературі, і в мистецтві, і в національній ідеї, і в побуті. *«Поставлю хату і кімнату, Садок-райочок насаджу. Посиджу я і походжу В своїй маленькій благодаті»* - ця цитата з вірша Тараса Шевченка дуже влучно описує ставлення до дому в українській культурі (1860). Бажання мати свій куточок, власний простір, вибудований своїми руками – так українці бачили ідею дому. Концепт «дім» також є одним із ключових в українській мемуаристиці ХХ століття. Він являє собою особливу модель, яка складається з багатьох значень, основними з яких є дім як будинок, оселя, місце, придатне для житла, та дім як об'єднання людей, родинний осередок (Черкашина, 2016). Якщо проаналізувати більш сучасні тенденції, то побачимо, що ставлення до домівки в українській ментальності не сильно змінилося. За результатами опитування

Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького було сформовано асоціативний ряд до слова-стимулу «дім» на основі відповідей 300 опитуваних. Ядро концепту склали елементи, які відображають найбільш значущі для людини поняття, пов'язані з домом: родинні зв'язки та сім'я (Хомчак, 2021). Таким чином вкоріненість у значенні прив'язаності до рідної землі, до конкретного історично-географічного простору, до родинних зв'язків, які існують у цьому просторі не лише відігравали важливу роль для українського суспільства, але й часто складали основу їхньої самоідентифікації.

Повертаючись до вислову із вірша, хочу звернути увагу на ідею «вибудовування» свого простору, свого дому у ній. Ця ідея відіграє значну роль в уявленні дому в українській ментальності. До неї неодноразово звертався Гайдеггер, стверджуючи, що наша будівельна діяльність невід'ємно пов'язана з нашою здатністю жити та виникає з неї (2006). У людей є потреба будувати. Деколи це може мати пряме значення. Для багатьох українців навіть зараз ідея «власноруч збудувати дім» відіграє символічну особливу роль власного становлення, свого роду досягнення, яке вказує на зрілість, силу, значимість. Проте ця ідея також набуває переносного значення. Потреба будувати може стосуватися облаштування дому, створення в ньому затишку, комфортної атмосфери, догляду, дотримання чистоти та оздоблення домівки. Гінсберг зазначає:

Ми будуємо свої будинки. Не обов'язково створюючи їх, хоча деякі люди це роблять. Ми створюємо інтимну оболонку нашого життя шляхом організації та облаштування простору, в якому живемо. Наше місце проживання – це місце, де ми живемо, але наш дім – це те, як ми живемо (2020).

Таким чином, уявлення про українців як про хазяйновитих господарів та господинь це не лише стереотип. Це історично сформована цінність, яка є частиною нашої ментальності.

Як символом протиставлення дому постає концепція мандрів, дороги, шляху. І в українській культурі вона часто сприймалася як загрозна, ворожа, небезпечна. Український філософ Володимир Єрмоленко у книзі «Ловець океану» описує історію Одісея, який повертається додому після Троянської війни з погляду української ментальності:

Я стояв перед своїм зруйнованим домом і поволі розумів, яке страшне покарання впало на мене. Бо я зрадив свій світ, бо я покинув його без особливих причин. Проміняв його на примару, на чужу війну (...) Я не мав його покидати, я мав прив'язати себе до цього дерева, до цього будинку, до цієї жінки, до цього неба. Бо я не мав рушати зі свого місця, не мав зраджувати свого серця (2017).

Людина, котра відрікається від свого коріння, від стану вкоріненості, котра залишає свій дім, в українській ідеї вважається зрадником, девіантом. Ця людина загублена, безлика. Дім – це обличчя людини. Якщо дому немає, немає й індивідуальності. Так дорога протиставляється осілості. З такої точки зору Григорія Сковороду можна вважати девіантом, якому все ж вдалося досягти прихильності. Проте цей випадок скоріше є винятком, ніж правилом. Життя – це пошук дому. Це, як співає сучасна кримсько-татарська співачка Джамала, «шлях додому»:

Я знайду свій шлях додому

Хоч важко буде йти

Крізь спогадів шалену втому

Там буде затишно і світло

Птахи в долонях

Неначе в сні

Мене чекає шлях додому (2015).

В українському суспільстві дім є ознакою спокою, гармонії, балансу, самоствердження. В той час як архетип подорожнього є символом мандрівника, приреченого на постійне додання тяжких випробувань (Хомчак, 2021). Ця дихотомія зазнала своєї найбільшої кульмінації з початком повномасштабного вторгнення. Адже мільйони українців змушені були залишити свої домівки, вирвати своє коріння і стати «мандрівниками». Соціологічні дослідження та антропологічна література, які описують досвід мігрантів і біженців, стверджують, що ідеї про виїзд і подорож невід’ємно пов’язані з уявленнями про дім (Mallett, 2004). Більше того, саме в мігрантів та біженців вони найбільше актуалізуються. Феноменологічна соціологія та феномен «чужого» є цьому підтвердженням, адже поняття про дім та про те, що саме ним є, найкраще кристалізується тоді, коли він втрачається. З такої точки зору поняття дому набуває нового значення. Дім — це не так те, звідки ти, скільки те, куди ти йдеш (Ginsberg, 2020). З такої точки зору біженство та міграція сприймаються як негативні стани, в яких людина повинна очікувати на повернення додому, до своєї вкоріненості. Як зазначає Ахмед (1999), у деякій літературі дім – це простір приналежності та буття з чітко визначеними межами, в якому суб’єкт перебуває у спокої, у безпеці та комфорті. На відміну від цього, міграція та кочівництво сприймаються як зустрічі з чужими землями та незнайомцями, які породжують безпритульні стани існування або кризу ідентичності. Проте якщо не окреслювати поняття дому та дороги як «біле та чорне», а навпаки розглянути їх як частинки чогось одного, то можна прийти до висновку, що дім – це не лише вкоріненість, обмежений фізичний простір, який протистоїть усьому світу. Дім може існувати в русі, в динаміці, в різних формах та локаціях, перебувати у постійному потоці

соціальних відносин та взаємозв'язків. Така ідея підводить нас до наступної категорії, яку часто протиставляють вкоріненості. І це відчуття простору (sense of place).

Якщо вкоріненість вважається деякою мірою реакційною пасивною позицією щодо належності до певного місця, то “ global sense of place” виступає більш сучасним поглядом не лише на індивідуальне усвідомлення дому, але й на глобальне переосмислення належності до певної території. Наприклад, у своїй роботі «Глобальне відчуття місця» Дорін Мессі аргументує, як глобалізований світ потребує відмови від пасивної вкоріненості та переходу до активного відчуття себе у просторі (2008). Етнічності, нації, релігії змішуються у бурхливому потоці постійного руху та переміщень. Дорін пропонує відмовитися від уявлення, яке обмежує поняття дому та місця приналежності чіткими, непорушними межами, адже сучасний швидкоплинний світ вже пішов далі. Глобалізація запустила невідворотні процеси, які продовжують перетворювати світ на «велике село» (global village). Міста та урбаністичний простір вже не є однозначним, прозорим та чітко зрозумілим, поєднуючи в собі безліч культур, цінностей, уявлень, ментальностей. Якщо раніше люди облаштовували своє життя навколо дому, то сьогодні дім переїздить разом із людиною. Значна частка населення глобалізованих міст та країн змінюють місце проживання в залежності від місця роботи, навчання тощо, ставлячи в пріоритет не стабільність та вкоріненість, а досвід та можливості. Глобалізація призвела та продовжує призводити до поступового, але спрямованого витіснення сакральності та ідеалізованості дому. У сучасному світі окремі соціальні категорії стають все більш мобільними, що означає зміни у самовизначенні себе відносно простору. Дім все рідше залишається конкретною просторовою одиницею і все частіше набуває більш складних та абстрактних форм та трактувань.

Відчуттю простору замість стану вкоріненості надається перевага у феноменологічній соціології. Дім – це дієслово, а не іменник, стан буття, який не обов'язково обмежений фізичним місцем розташування. Феноменологи не

намагаються визначити сутність дому. Замість цього вони зосереджуються на практиці, на різноманітних способах, якими люди почуваються вдома, а не на тому, як вони думають про дім (Mallett, 2004). Бути вдома – це бути в стосунках з навколишнім середовищем, а не ув'язнюватися в ньому. Як зазначає Мессі, єдиної автентичності, унікальної вічної істини місця чи дому не існує (2008). Місце визначається особливими соціальними відносинами, які відбуваються в конкретному місці, соціальними ефектами, які виникають у цій взаємодії, його зв'язками із зовнішнім світом. Цей погляд переформується з поглядом Мері Дуглас (1991) на дім як на «різновид простору» або «локалізовану ідею». На її думку, дім виникає там, де простір береться під контроль. Таким чином, дім існує в певному просторі, але він не прив'язаний до нього.

Отже, українській культурі, історії, ментальності завжди був більш притаманний осілий та вкорінений спосіб життя, ставлення до дому як до ідеалізованого сакрального простору, в якому важливу роль відігравали родинні зв'язки, відчуття безпеки та затишку. Дім поставав центром ідентичності, в нього вкладалося багато ресурсів, енергії, часу. Він ставав сенсом життя, певною місцією (побудувати дім, посадити дерево – іншими словами, облаштувати свій простір, створити свій маленький світ). Проте з початком повномасштабного вторгнення українське суспільство зазнало потужної хвилі біженства, яка змусила мільйони громадян залишити свої домівки, свої маленькі світи, та певною мірою доєднатися до потужного світового потоку глобалізації, у якій дім – це лише частина великої мандрівки. Як саме це вплине на українську парадигму дому? Чи змусить біженство та вимушене вигнання доєднатися до світової тенденції відчуття простору? Чи навпаки, як за феноменом «чужого», ще більше посилить цінність вкоріненого способу життя та власного фізичного простору? На ці питання складно буде дати чітку відповідь. Для цього знадобиться не одне дослідження і не один рік. Адже наслідки війни, зокрема наслідки біженства, чітко окресляться задовго після війни. Проте ця робота може бути частинкою великого аналізу, який українцям ще доведеться проводити у майбутньому.

Висновки розділу

У своїй роботі я концептуалізую поняття біженства з точки зору вагомості його соціальних та психологічних наслідків, а не лише як юридичний статус. При окресленні меж даного терміну я залишаю його юридичну основу, базуючись на офіційно затверженому визначенні Об'єднаних Націй, проте наголошую на його винятковості як соціологічного концепту. Біженство – це унікальний індивідуальний досвід, який повинен бути досліджений не лише кількісно (скільки людей залишили державу та у яких державах отримали статус біженця), але й із врахуванням особистого сприйняття себе індивідами у даному статусі, адже він відіграє ключову роль у трансформації поняття дому.

Щодо концептуалізації поняття дому, то у даній роботі я використовую класифікацію, запропоновану Хейзел Істхоуп (2004), а саме умовний поділ концепції дому на соціально-просторовий, психологічний та емоційний вимір. Соціально-просторова характеристика пояснює дім крізь призму соціальних зв'язків, пов'язаних із певним фізичним розташуванням, що перегукується із теорією структурації Гідденса. До цього виміру належить сім'я, спільнота, соціальні групи, у яких індивід проходить первинну та вторинну соціалізацію. Психологічний вимір складається із двох основних понять: поняття безпеки та самоідентифікації. Згідно з ними, дім виступає як категорія, у якій індивід почуває себе захищено від публічного чужого світу та може вільно бути собою. Емоційна складова дому відповідає за почуття, емоційну прив'язаність, спогади та близькість із певним місцем, соціальними зв'язками, речима тощо, які складають дім. Він є символічним, проте не менш вагомим виміром, ніж попередні два.

Окрім даних трьох категорій, я також звертаюся до класифікації, що ділить поняття дому на відчуття вкоріненості та глобального відчуття місця (*global sense of place*), запропоноване Дорін Мессі (2008). Згідно з цією класифікацією, сприйняття дому визначається двома протилежними досвідами – прив'язаністю до конкретного соціально-просторового, історичного, ментального виміру з

чітким поділом на «своє» та «чуже»; відкритістю до світу, простору, нових соціальних категорій, які не становлять загрозу відчуттю дому. В історично-культурного розрізі поняття вкоріненості є більш близьким та притаманним для українського менталітету. Вкоріненість у ньому сприймається як безпека, спокій, гармонія та захищеність; вона об'єднує із родинним колом, дає змогу будувати тісні соціальні зв'язки, які високо цінуються в українському суспільстві. Проте з початком війни та масовою хвилею біженства українці та українки почали переживати стан викорінення себе із домівок, із звичного середовища, що змушує їх переосмислювати дану цінність. Чи призведе це до подальшої відмови від відчуття вкоріненості та наблизить до глобального відчуття місця? Чи змінить це тенденції щодо сприйняття домівки в українському менталітеті?

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКИ СПРИЙНЯТТЯ ДОМУ КРІЗЬ ДОСВІД БІЖЕНСТВА УКРАЇНЦЯМИ(-КАМИ), ЩО ВИЇХАЛИ ЗАКОРДОН

2.1 Методологія дослідження сприйняття дому українськими біженцями

Для дослідження обраної мною теми буде застосовано якісні методи, а саме метод глибинних інтерв'ю. Як зазначає Гайналь (2018), даний метод добре підходить для розвідувальних цілей, які передують масштабнішим кількісним дослідженням. Тема змін у сприйнятті дому – глобальна тенденція, яка, як зазначалося вище, може призвести до кардинальних змін в українській ментальності. Саме зараз відбуваються ті процеси трансформації, результат яких можна буде побачити лише з роками, вже по закінченню війни. Наразі дана тема лише починає набувати актуальності. Для її повноцінного розкриття доведеться провести не одне дослідження протягом не одного року. Тому застосування методу глибинних інтерв'ю в цьому випадку є способом окреслити загальні тенденції змін у сприйнятті базових понять, розглянутих у попередньому розділі. Вони дадуть можливість для більш предметного аналізу в подальших дослідженнях поняття дому.

Глибинні інтерв'ю також підходять для дослідження почуттів, думок та індивідуального досвіду респондентів(-ок), які не можуть бути цілісно розкриті кількісним шляхом. Даний метод серйозно сприймає думку про те, що люди є експертами з власного досвіду і тому найкраще можуть розповісти про те, як вони пережили конкретну подію чи явище (Seidman, 2006). Наразі існує значна кількість досліджень щодо точної оцінки біженців(-ок), їхнього матеріального становища, мовної адаптації, загальних вражень тощо. Проте інформація такого роду не дає можливості проникнути глибше – в індивідуальний унікальний досвід, переживання, ціннісні орієнтації людей, котрі вимушено покинули свої домівки. Лише шляхом особистого діалогу з налагодженням довірливого близького контакту з респондентом(-кою) можна дізнатися, що насправді стоїть за терміном «біженець(-ка)».

Крім того, метод глибинних інтерв'ю найбільше відповідає дослідженню сенситивних тем (Артикуца С., Прохорова А., 2021). Саме такими є тематики біженства, сприйняття дому, втрати дому, війни. Усі ці концепти тісно переплетені, пов'язані складними переживаннями та гострими відчуттями. Для того, щоб розплутати цей «клубок» необхідно налагодити тісний та довірливий контакт з респондентом(-кою), що забезпечує даний якісний метод. Лише таким чином можна дізнатися глибинні процеси трансформації свідомості, які криються в індивідуальному досвіді біженців(-ок). Як зазначає Сейдман (2006), *«історії – це шлях до знання»*. Історії окремих людей складають історію нації, особливо в такі часи, як війна. Метод глибинних інтерв'ю є ключем до розкриття цієї історії.

Отже, метод глибинних інтерв'ю був обраний для проведення даного дослідження за трьома причинами:

- В центрі уваги мого дослідження – індивідуальний досвід біженства, який впливає на зміни у ціннісних орієнтирах, трансформацію та переосмислення таких концептів як дім та дорога, вкоріненість та відчуття простору. Відповідно метою є зрозуміти та пояснити цей досвід, а також виявити контекст цього досвіду та зміст, який респондент(-ка) у нього вкладає. Це і є сферою застосування глибинних інтерв'ю;
- Тема сприйняття українськими біженцями(-ками) поняття дому вагома для подальшого дослідження української ментальності та змін, які відбулися у ній з початку повномасштабної війни, проте наразі не вистачає досліджень, які б розкривали саме якісну сторону даного питання, а не надавали кількісну оцінку.
- Тематики біженства, втрати дому та війни входять у число сенситивних тем, які потребують налагодження довірливого та тісного контакту з респондентами (-ками) для її детального та репрезентативного розкриття. Глибинні інтерв'ю забезпечують саме такі умови.

Для виконання завдань дослідження було проведено 5 напівструктурованих інтерв'ю із використанням різних типів запитань. Вибірка респондентів складалася за наступними критеріями:

- різноманітність вікового спектру;
- пропорційне кількісним даним представлення обох статей (більша кількість жінок, ніж чоловіків серед опитаних, оскільки кількість біженок-жінок значно перевищує кількість біженців-чоловіків);
- різноманітне представлення статусів за сферою діяльності;
- різноманітність умов проживання (за такими показниками як країна, тип помешкання, наявність української діаспори в регіоні, члени домогосподарства тощо);
- довоєнний досвід респондентів(-ок) (місце проживання до війни, час проживання у певному місці, кількість місць проживання протягом життя тощо).

Таким чином було застосовано два методи відбору респондентів: квотний (на основі зазначених вище критеріїв) та снігової кулі (зادля можливості розширеного доступу до респондентів/-ок). Інтерв'ю проводилися за попередньо сформованим гайдом, наведеного в додатку А. Було обрано м'який стиль проведення інтерв'ю, а також онлайн-формат через платформу Zoom. Вибір такого формату був спричинений вимушеним перебуванням закордоном респондентів(-ок). Перед початком розмови респонденти були ознайомлені із інформаційною згодою. Також з їхньої згоди інтерв'ю записувалися на диктофон.

Серед характеристик, які були зазначеними як ключові при виборі респондентів(-ок), були наступні:

- особа є громадянином(-кою) України та проживала на території держави до 24 лютого 2022 року або виїхала не раніше ніж за місяць до початку війни;
- особа не мала попереднього тривалого досвіду еміграції, біженства, тривалого проживання в іншій країні;
- особа є повнолітньою (сприйняття дому у дітей суттєво відрізняється через ментальну прив'язаність до батьків та підпорядкованість батьківським рішенням та поглядам);
- особа має доступ до інтернету та можливість підключитися на інтерв'ю у форматі онлайн.

Загальні відомості про респондентів:

Р.	Стать	Вік	Сімейний статус	Місто проживання до війни	Місто проживання зараз
1	жіноча	35	Заміжня, має дітей	Київ	Місто Белград, Сербія
2	жіноча	38	Незаміжня, не має дітей	Миколаїв, Київ	Місто Відень, Австрія
3	чоловіча	30	Неодружений, не має дітей	Чернігів, Київ	Місто Лісабон, Португалія
4	жіноча	19	Незаміжня, не має дітей	Буча	Передмістя Брістоля, Англія

5	жіноча	45	Заміжня, має дітей	Буча	Містечко Бредфорд, Англія
6	чоловіча	48	Одружений, має дітей	Ірпінь	Село Хіл оф Біт, Шотландія
7	жіноча	20	Незаміжня, перебуває у стосунках, не має дітей	Бровари	Передмістя Дрездену
8	чоловіча	21	Незаміжній, не має дітей	Київ	Місто Прага, Чехія
9	жіноча	39	Незаміжня, має дітей	Київ	Село Кіхлі, Англія

Гайд інтерв'ю, наведений у Додатку А, було поділено на п'ять логічно послідовних блоків: блок знайомства, три змістовні блоки та соціально-демографічний. Змістовні блоки мали на меті:

- охарактеризувати досвід проживання респондента(-ки) до війни відповідно до трьох показників: соціально-просторового, психологічного, емоційного;
- охарактеризувати досвід проживання респондента(-ки) в умовах біженства відповідно до трьох показників: соціально-просторового, психологічного, емоційного та класифікувати зміни, що відбулися під час досвіду біженства;
- оцінити спрямованість респондента(-ки) щодо концептів відчуття простору та вкоріненості на основі подальших планів та уявлень щодо місця та стану проживання.

Інформація, отримана у ході проведення глибинних інтерв'ю, буде проаналізована відповідно до наступних категорій:

- Значення соціально-просторової складової дому для українських біженців до війни, під час війни та в майбутньому.
- Значення психологічного сприйняття дому з початком війни серед українських біженців.
- Значення емоційної складової дому серед українських біженців та їх динаміка в контексті війни.
- Спрямування уявлень респондентів(-ок) про дім на основі категорій вкоріненості та відчуття простору.

2.2 Значення соціально-просторової складової дому для українських біженців(-ок) до війни, під час війни та в майбутньому.

Соціально-просторова складова дому включає в себе фізичні умови проживання та соціальне коло, а саме: географічне розташування, тип житла, розмір та планування, дизайн та архітектура, доступ до зручностей та інфраструктури, а також наявність членів сім'ї, сусідів, співмешканців у навколишньому просторі та стосунки з ними. Метою даного блоку є оцінити, наскільки ці показники впливали на сприйняття дому серед респондентів(-ок) у їхньому довоєнному минулому та наскільки дана категорія дому є / стала важливою під час досвіду біженства.

Для окреслення даної категорії дому було застосовано такі питання: *«Розкажіть, будь ласка, де ви проживали до 24 лютого 2022 року? З ким? Як довго ви проживали в цьому місці?», «Чи можете ви описати помешкання, в якому ви проживали? Вулицю? Район?», «Чому ви вирішили проживати там? Які були передумови для того, щоб обрати це місце як своє помешкання?», «Розкажіть про дім, в якому ви народилися. Яким він був? Як довго ви в ньому*

проживали?», «Розкажіть, будь ласка, де і з ким ви зараз проживаєте? Як довго ви живете тут?», «Де ви бачите своє життя через рік? Чи плануєте ви залишатися тут, чи повертатися в Україну, чи їхати в інше місце?».

В даних таблицях представлено соціально-просторові характеристики останнього помешкання до війни та помешкання на момент проведення інтерв'ю, а також ставлення респондентів(-ок) до цих характеристик та їхня важливість для комфортного життя та відчуття дому.

Таблиця 2.1

Соціально-просторові характеристики довоєнного дому

Р.	Плюси	Мінуси	Вплив на відчуття дому
1	<ul style="list-style-type: none"> • Тихий та затишний район; • Розвинена інфраструктура; • Близкість до центру міста; • Безкоштовно (помешкання родичів); • Зручності для маленької дитини. 	<ul style="list-style-type: none"> • Старий будинок • Відстуність сучасних переваг; • Відсутність молоді та переважна більшість літніх людей в місцевості. 	Соціально-просторові характеристики безпосередньо не впливають на відчуття дому, але вони важливі для забезпечення комфортного існування сім'ї, особливо дитини
2	<ul style="list-style-type: none"> • Приватний будинок і власна територія; • Приємні співмешканці та сусіди; • Розвинена транспортна система; • Вартість; • Стан помешкання. 	<ul style="list-style-type: none"> • Активне будівництво навколо; • Відсутність великих тц та супермаркетів. 	Сильний вплив таких характеристик як тип помешкання та орендодавці-співмешканці. Співмешканці найбільше формували відчуття дому
3	<ul style="list-style-type: none"> • Розвинена інфраструктура; • Близьке проживання друзів та знайомих; • Стан помешкання; 	<ul style="list-style-type: none"> • Шумні сусіди. 	Відчуття особистого простору найбільше

	<ul style="list-style-type: none"> • Відчуття особистого простору; • Вартість. 		формувало відчуття дому.
4	<ul style="list-style-type: none"> • Близкість до природи; • Спокій і тиша ; • Близьке розташування до рідних; • Близьке розташування до великого міста. 	<ul style="list-style-type: none"> • Незручне транспортне сполучення. 	Дім відчувається більше на рівні міста, ніж на рівні конкретної будівлі. Високий пріоритет соціального кола.
5	<ul style="list-style-type: none"> • Інфраструктура; • Близкість до столиці; • Комфорт самого будинку (особистий простір); • Близкість до соціального кола; • Доступ до всіх благ. 	<ul style="list-style-type: none"> • «очікування» чогось поганого після Майдану; • Відсутність сусідів; • Відсутність абсолютної безпеки. 	Дім як місце втілення індивідуальності, особистого простору. Спосіб вираження себе.
6	<ul style="list-style-type: none"> • Ціна; • Близкість до школи дітей; • Зелений простір; • Затишок. 	<ul style="list-style-type: none"> • Перенаселення міста. 	На відчуття дому повпливала можливість облаштування простору за власними побажаннями.
7	<ul style="list-style-type: none"> • Близкість до всіх благ (парки, магазини, друзі, школа) • Соціальна складова (сім'я, друзі) 	<ul style="list-style-type: none"> • Високий поверх • Незручна транспортна система 	Основну цінність відчуття дому складає соціальна складова.
8	<ul style="list-style-type: none"> • Особистий простір; • Комфортне спілкування з сім'єю; • Соціальне коло; • Можливість розпоряджатися власним простором. 	<ul style="list-style-type: none"> • Відчуття, що варто ставати самостійним і жити окремо. 	Найбільше на відчуття дому впливала сім'я та друзі.
9	<ul style="list-style-type: none"> • Комфортне розташування • Наявність необхідної інфраструктури • Співвідношення ціни і потреб 	<ul style="list-style-type: none"> • Орендоване, а не власне житло. 	Баланс між соціальною складовою та необхідними просторовими характеристиками забезпечував відчуття дому.

Таблиця 2.2

Соціально-просторові характеристики дому під час біженства

Р.	Плюси	Мінуси	Вплив на відчуття дому
1	<ul style="list-style-type: none"> • Приватний будинок; • Близкість до природи; • Стан будинку. <p style="text-align: center;">Загалом кращі умови проживання, ніж в Києві.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Відсутність закладів, сервісів, послуг. • Відсутність звичного кола спілкування та друзів. • Відсутність звичного менталітету. 	<p>Сильний вплив негативних факторів. Попри об'єктивну перевагу умов помешкання, соціальна складова дому сильно гірша.</p>
2	<ul style="list-style-type: none"> • Культурність місця, музеї, події. • Розвинута транспортна інфраструктура. • Суспільна взаємодопомога. 	<ul style="list-style-type: none"> • Відсутність звичних соціальних контактів та ментальної близькості з людьми. 	<p>Сильний вплив відсутності соціальної складової. Загальний комфорт життя як позитивний фактор адаптації до нового дому.</p>
3	<ul style="list-style-type: none"> • Клімат; • Недороге життя; • Велика діаспора та позитивне ставлення до українців; • Розвинена інфраструктура. 	<ul style="list-style-type: none"> • Менш розвинене відчуття особистого простору через наявність співмешканців. 	<p>Позитивний вплив зовнішніх умов на адаптацію до нового дому.</p>
4	<ul style="list-style-type: none"> • Теплі та дружні стосунки із хостами; • Маленьке затишне місто (як вдома); 	<ul style="list-style-type: none"> • Відмінність у менталітеті; • Складність із налагодженням соціальних контактів • Відмінність в організації побуту 	<p>Відчуттю дому найбільше сприяють хости та сім'я, в якій респондентка опинилася.</p>
5	<ul style="list-style-type: none"> • Об'єктивно вищий рівень життя 	<ul style="list-style-type: none"> • Відмінний менталітет • Неприємне місто проживання 	<p>Попри відчуття безпеки та комфортний рівень</p>

			життя відчуття дому не з'явилося.
6	<ul style="list-style-type: none"> • Менталітет • Спонсори (хости) • Приємна місцевість • Зручний будинок 	<ul style="list-style-type: none"> • Нестача розпорядження власним простором • Слабкі соціальні зв'язки 	Саме через неможливість свободи дій відчуття дому не виникає
7	<ul style="list-style-type: none"> • Близкість до всіх благ; • Зручна транспортна система. 	<ul style="list-style-type: none"> • Відсутність соціальної складової. • Мовний бар'єр. 	Попри комфортні умови проживання відчуття дому неможливе через відсутність соціальної складової.
8	<ul style="list-style-type: none"> • Транспортна система; • Архітектура міста; • Відчуття самостійності. 	<ul style="list-style-type: none"> • Нестача власного простору; • Непривабливий інтерв'єр; • Слабка соціальна складова; • Ціни. 	Загалом соціально-просторові аспекти не є сильно важливими для відчуття дому. Їх можливо створити будь-де.
9	<ul style="list-style-type: none"> • Ландшафт і природа. • Наявність особистого простору. 	<ul style="list-style-type: none"> • Віддаленість від транспортних сполучень та великих міст. • Відсутність звичної соціальної складової. • Мовний бар'єр. 	Просторові та соціальні аспекти нового дому мають свої недоліки, проте вони не настільки вагомі в даних обставинах.

З даних таблиць можна зробити висновок про те, що у просторово-соціальній складовій дому більш важливою частиною для респондентів(-ок) є саме соціальна частина, яка виражається у кількості та міцності соціальних зв'язків, налагоджених у певному місці. Наприклад, P2 зазначає, що інтеграція у нову ментальність та нове соціальне середовище є шляхом до адаптації та відчуття затишку у новому місці. Сім'я як первинне соціальне коло також є вагомою складовою відчуття дому:

«Мені для відчуття дому достатньо спокою моєї родини. Я можу прожити без речей, без усього, що я лишила в Києві, але я не можу прожити без родини, без доньки» (P1).

«Для мене відчуття домашності дуже допомогла створити моя хостка. І загалом її родина. Вони самі казали, що я вже стала частиною їхньої родини, в нас із ними дуже теплі відносини» (P4).

Попри важливість соціальної складової дому, вона не є універсально вагомою. Наприклад, P3 зазначив, що при виборі нового місця проживання, він не враховував соціальні зв'язки як першочергову умову для відчуття дому:

«Наявність друзів не був найважливішим чинником. Я не дуже прив'язаний до цього, мені не обов'язково бути серед друзів, щоб почувати себе нормально. Я можу їх завести [в новому місці]».

«Людина заводить друзів відповідно до тих інтересів, які зараз існують в її житті. Тому якщо ваші шляхи розходяться, комунікувати стає досить складно(...) Потреби формують оточення» (P8).

P5 та P9 також зазначили, що соціальний чинник не є найважливішим у визначенні дому. Ним все ж виступає фізичний простір як фундамент для соціальної, емоційної, психологічної сторони дому.

Деякі респонденти(-ки) навпаки зазначили, що фізичні умови проживання також відіграють роль, проте вони не створюють відчуття дому самі по собі, а лише є додатковими перевагами для більш комфортного життя. Наприклад, для P2 важливим аспектом просторового виміру дому є приватний тип помешкання. Проте це може бути пов'язано із емоційною складовою, а саме зі спогадами про дитячі роки, під час яких P2 проживала в приватному будинку.

Щодо змін, які зазнали респонденти щодо соціально-просторового сприйняття дому, то P1 зазначила, що біженство вплинуло на її ставлення до комфорту та візуальної привабливості дому:

«Чому я ті два роки не прожила так, як я хочу? Не оточила себе якимись красивими речима, не зробила ремонт? Напевно, перше, що я б зробила, якби повернулась в Київ, це ремонт».

При цьому значна частка респондентів зазначила, що саме оточення у вигляді друзів, знайомих, родичів, сім'ї, партнерів мають значний та провідний вплив на відчуття дому, а шлях до інтеграції в новому місці полягає саме в інтеграції в соціальне середовище. При цьому труднощі із соціальною складовою під час біженства виникають через мовний бар'єр, розрив у ментальностях, а також прив'язаність до українського суспільства. Саме через ці аспекти інтеграція, адаптація і відповідно створення нового відчуття дому в чужій країні рухаються сповільнено.

2.3. Значення психологічно-просторового сприйняття дому до війни та з початком війни серед українських біженців(-ок).

Дана категорія дому складається з двох основних концептів: відчуття безпеки та можливості самовираження. У даному контексті відчуття безпеки є одночасно фізичною та психологічною категорією, яка вказує на загальне відчуття спокою та стабільності у певному просторі. Щодо самоідентифікації, то цей концепт відповідає за загальне відчуття комфорту від перебування у певній локації та відповідність простору та середовища, в якому індивід перебуває, та внутрішніх характеристик та потреб особистості.

Для дослідження даного аспекту дому було поставлено такі питання: *«Назвіть три причини, чому вам подобалося це місце. Назвіть три недоліки проживання в цьому місці. Що вам було некомфортно? Що заважало? Чого бракувало? Чому саме?»*, *«Як багато часу вам знадобилося, щоб адаптуватися в новому місці? Що сприяло цій адаптації? Що допомогло вам відчувати себе комфортно?»*, *«Оцініть, наскільки вам комфортно в цьому місці. Що вам подобається? Чого бракує?»*.

Об'єднуючою складовою респондентів(-ок), яка підштовхнула їх до того, щоб покинути дім та стати біженцями, виявилася така психологічна складова

дому як безпека. Цей аспект зіграв ключову роль у прийнятті даного рішення. У даній таблиці наведені цитати, які передають значимість відчуття фізичної безпеки для опитуваних.

Таблиця 2.3

Фізична безпека як основний мотив біженства

Р.	Цитата
1	<i>«Зараз я в першу чергу дивлюся на безпеку і на ситуацію з безпекою. Як моїй дитині буде краще. Я змушена так приймати це рішення».</i>
2	<i>«Я могла приїхати в Естонію. В мене там є друзі, які пропонували квартиру в Талліні безкоштовно, і там в мене набагато більше соціальних зв'язків, і легше було знайти роботу. Але це 30-40 км до кордону з росією.»</i>
5	<i>«Моє тіло просто тряслось через відчуття фізичного страху».</i>
7	<i>«Було дуже небезпечно. Всі тоді боялися, що ставлять якісь мітки на дорогах, що щось прилетить. Ти через це постійно в нервовому стані. Це було вимушеним кроком. Було страшно за своє життя».</i>
9	<i>«Я розумію, що я поки що не готова до того, щоб жити в цьому страху та постійній небезпеці».</i>

При цьому серед умов повернення в Україну респонденти(-ки) називали такі:

- Закриття неба (P1);
- Відсутність блекаутів (P1);
- Завершення війни (P1, P5, P7, P9);
- Припинення воєнного стану (P2);
- Зниження рівня напруги у суспільстві (P5);

Таким чином, безпека виступає як одна із найсильніших потреб, які людина має по відношенню до місця, яке вона називає домом. Соціальні зв'язки, емоційна прив'язаність та інші фактори вже не є такими вагомими у випадку,

якщо індивід переживає фізичну небезпеку. Саме ця потреба змушує людей залишати домівки та їхати у невідомість. Особливо це відчуття посилюється у випадку, якщо людина відповідає не лише за власну безпеку, а й за безпеку своїх рідних. Наприклад, P1 зазначила, що в першу чергу думає про те, як краще буде для її доньки:

«Була б я одна, я б приймала його в користь Києва, в користь повернення».

Такою ж цінністю керувалася P9.

Потреба безпеки спричинила деякі зміни у ставленні до житла та помешкання респондентів(-ок):

«Змінилися внутрішні пріоритети. Якщо раніше здавалося, що першочергово було мати де жити, тобто вирішення квартирних питань було на першому місці, а потім вже все інше, то зараз ти розумієш, що машина в родині важливіша, ніж квартира» (P1).

«Я зрозуміла, що життя в селі – це не для мене. Раніше я думала, що це весело, цікаво. Тепер я зрозуміла, що це не моє» (P9).

Проте безпека не є основною причиною виїзду та закінчення війни як умова повернення для всіх респондентів(-ок). Наприклад, P4 зазначила, що після усього пережитого під час окупації Бучі вона навпаки перестала відчувати фізичну загрозу:

«Я готова повернутися навіть зараз. Я вже пережила стільки всього, що вже наче в мене і нема як такого інстинкту самозахисту. Я не те, щоб її не боюсь [війни], але я вже знаю, що це таке, і я готова повернутися. Страху немає».

Деякі респонденти також зазначили, що основним мотивом виїзду були можливості розвитку та нового досвіду:

«Була можливість виїхати закордон по навчанню. Мене штовхало це. Безпечніше-не-безпечніше, для мене це не відіграло такої ролі» (P8).

Окрім безпеки, психологічно-просторова складова дому включає самоідентифікацію, самоствердження себе через простір та навколишнє середовище, відчуття себе собою, на своєму місці. Виходячи з цієї категорії, українських біженців(-ок) можна умовно поділити на дві категорії:

- 1) Ті, хто перебуває у стані біженства через сильну потребу в безпеці, проте не задовольняє потребу в самоідентифікації. Це люди, які вимушено перебувають за кордоном, проте які не відчують себе повноцінно та цілком комфортно та очікують моменту, коли зможуть повернутися до попереднього життя в Україні.
- 2) Ті, хто адаптується до нових умов та шукає власні якорі, якими може зачепитися в новому просторі та певним чином закріпитися в ньому. Це люди, які переживають відчуття деякої роздвоєності – вони ще не від'єдналися ментально від старого дому, проте потенційно вже створюють новий.

Відповідно до даної категоризації у таблиці 2.4 представлено, до якого типу належить кожен респондент(-ка).

Таблиця 2.4

Відчуття комфорту та самоствердження у новому середовищі

Р.	Категорія 1	Категорія 2	Цитата
1	✓		<i>«Тут далі я свого життя не бачу, ми не настільки заземлилися тут. Я все одно працюю в українській організації, онлайн, я не асимілювалася настільки. І загалом життя в Україні для мене краще, тому розглядаємо варіант повернення»</i>

2	✓		<p>«Бажання повернутися назад актуальне. Але я розумію, що це питання може бути відкладене на невизначений проміжок часу. Поки що це сприймається як подорож, яка затягнулася на довгий період часу».</p>
3		✓	<p>«Повернутися в Київ – це повернутися до минулого життя, якого вже немає. Поїхати просто в географічну точку і почати вибудовувати старе життя? Це, мабуть, не зовсім правильно».</p>
4	✓		<p>«Мій дім – це Україна. Це місце стало мені рідним, але я не можу і близько порівнювати його з Бучею. Все моє все одно там».</p>
5	✓		<p>«Я просто звикла до речей, які мене раніше бісили, але це не означає, що я почала почувати себе як вдома».</p>
6		✓	<p>«Я відрізав себе від України ще після виборів 2019 року, і тоді вже почав готувати себе до майбутньої еміграції».</p>
7	✓		<p>«Це для мене не є домом. Тому що я вже якось звикла, що мій дім там, він там залишився в той самий день».</p>
8		✓	<p>«Раніше я думав, що мій дім може бути тільки в Києві. Зараз я розумію, що мій дім – це там, де я знаходжуся в цей конкретний момент, де я виконую наразі якусь функцію, проживаю свій досвід».</p>

9		✓	«Я вже натренована створювати відчуття дому».
---	--	---	---

Таким чином, деякі респонденти(-ки) зазнали змін у психологічно-просторовому значенні дому, а саме комфорту та здатності до самоствердження на новому місці, в той час як інші переконалися в тому, що колишнє життя краще виконувало дані функції, тому прагнуть повернутися до нього. При цьому варто зазначити, що навіть ті, хто хоче повернутися додому, все одно зауважили, що їхні вміння створювати дім за межами дому суттєво покращилося:

«Десь підсвідомо я розумію, що чим швидше я зможу адаптуватися до нових умов, тим швидше я зможу налагодити своє життя. Не в плані побудувати нове життя поза межами України, а просто в плані пристосування до умов, які постійно змінюються» (P2).

«Де знадобиться, там я і збудую своє життя. Я себе налаштовую на інше мислення, не прирівнюю себе до клаптика землі, до якоїсь цеглинки, будинку. Ностальгія ностальгією, але я маю бути готова збудувати будь-де як доросла людина своє життя» (P1).

«Ця ностальгія [за домом] схожа на фразу: «Як класно було у школі». Було то класно, але це ж не значить, що ми зараз всі маємо туди повернутися» (P8).

2.4 Значення емоційного виміру дому до та під час війни серед українських біженців(-ок).

До емоційної складової дому належать такі аспекти як спогади, відчуття прив'язаності та ностальгії, асоціації, відчуття близькості та ментального зв'язку із певними категоріями, які формують відчуття дому. Він може виражатися не

по відношенню до конкретної георгафічної локації, а до людей, занять, об'єктів та предметів, які також можуть складати відчуття дому.

Для виявлення даної категорії було застосовано такі питання: *«Як ви почували себе в тому місці до війни? Які емоції воно викликало? Наскільки вам було комфортно в ньому?», «Поділіться, будь ласка, декількома найяскравішими спогадами, пов'язаними з цим місцем», «Які були ваші відчуття, коли ви вперше переїздили? Чому?», «Що створює для вас відчуття домашнього в тому місці, в якому ви зараз перебуваєте?», «Які емоції у вас викликає це місце? Як би ви охарактеризували свій загальний емоційно-психологічний стан, перебуваючи тут?», «Які емоції у вас викликає попереднє місце проживання зараз?».*

Емоційну прив'язаність можна порівнювати з ірраціональними почуттями до певного місця, на відміну від просторової, психологічної, соціальної складових. Емоційна близькість із домом формується на чутливості та спорідненості, а не на об'єктивних показниках. При цьому у кожного індивіда це відчуття формується по-різному, на нього можуть впливати різні аспекти. У таблиці 2.5 відображено вагомість емоційної складової дому респондентів(-ок) та аспекти, які її формують.

Таблиця 2.5

Значення емоційної складової дому

Р.	Цитата	Коментар
1	<i>«Чим старше людина, тим більше вона схожа на равлика, який носить дім з собою, де всі відчуття і спогади(...)Я розумію, що ми там зараз сумуємо, але мій дім там, де моя сім'я, де моя дитина спокійна. Це вже можна назвати домом, не дивлячись на те, що за місцевістю сумуєш, але ти все найголовніше взяв з собою – спогади, відчуття, родину, спокій».</i>	Емоційна складова включає спогади, відчуття, рідних людей, не залежить напряду від конкретного фізичного простору.

2	<p><i>«Це напевно якісь побутові речі. Посуд, ковдра моя, подушка моя, мій шампунь, гель для душу, звичні запахи. Простір організований так, як я його організовую по своїх звичках. Звичний бажаний набір продуктів в холодильнику. Звична рутинна».</i></p>	<p>Емоційна складова включає звичний побут та звичні деталі щоденного життя. Не прив'язана до конкретної локації.</p>
3	<p><i>«Коли я приїхав, мені нічого не подобалося і хотілося додому, я розумів - я хочу не конкретно повернутися в Київ, а повернутися до минулого життя».</i> <i>«Чим більше життя входить в якусь колію, в зону комфорту, тим більше відчуття дому підсилюється»</i></p>	<p>Емоційна складова розвивається там, де ти проживаєш протягом деякого часу і там, де все стає звичним і зрозумілим.</p>
4	<p><i>«Дім – це спогади. Як на мене, спогади – це взагалі те, що формує нас, чим ми наповнюємося».</i></p>	<p>Емоційна прив'язаність у вигляді спогадів та асоціацій є найважливішою складовою дому і власної ідентичності, бо саме ці аспекти формують людину.</p>
5	<p><i>«Всі спогади, всі свята, вечори з друзями і родичами, дорослішання дочок(...)Все це було там».</i></p>	<p>Емоційний вимір дому існує, відіграє важливу роль дому, проте не визначає місце перебування. Важливо відчувати дім, проте не обов'язково бути в ньому.</p>
6	<p><i>«Як прикрашали квартиру до свят, як облаштовували її так, як нам хочеться, вішали картини(...)»</i></p>	<p>Емоційне сприйняття дому присутнє, проте зовсім не впливало на рішення про створення нового дому.</p>
7	<p><i>«Сім'я, домашній улюбленець, все вже знаєш з закритими очима, де все тобі близьке через ті моменти, які ви пережили разом».</i></p>	<p>Емоційна складова дому важлива, але вона є частиною більш значимої соціальної складової.</p>
8	<p><i>«Є якась ностальгія, емоції, спогади, звісно. Але я стараюсь включати раціональність. Бо емоції дуже заважають».</i></p>	<p>Емоційна прив'язаність присутня, проте може заважати приймати раціональні рішення.</p>

9	<p><i>«Буває, звичайно, таке, що сумую. Але я себе заспокоюю тим, що це тимчасово».</i></p>	<p>Емоційна прив'язаність проявляється, проте не є ключовою в прийнятті рішень та відчутті дому.</p>
---	---	--

Таким чином, емоційний вимір дому, який часто стосується не конкретного місця проживання, а інших факторів, що впливають на відчуття домашності, кристалізувався у респондентів(-ок) за час біженства. Будучи відірваними від фізичного дому, вони почали осмислювати та досліджувати ті аспекти відчуття дому, які є важливими особисто для них, та які чуттєво наповнюють їх.

При цьому, як показав досвід біженства, емоційна прив'язаність є потужною складовою дому, яка часто визначає, яке саме місце буде сприйматися за дім, проте в даному випадку вона не визначає місця перебування людини. Попри сильну емоційну прив'язаність існують більш важливі аспекти, які впливають на місце проживання індивіда.

2.5 Спрямованість на відчуття вкоріненості та “global sense of place” в опитаних українських біженців(-ок)

Дані категорії відображають різницю у сприйнятті дому з точки зору того, наскільки індивід прив'язаний до конкретної локації чи навпаки вільний до відкритості світу та пересування у ньому без втрати при цьому відчуття дому. У першому випадку ставлення до дому виражається більшою мірою через соціально-просторову складову, в той час як у другому випадку для індивіда більш притаманна емоційна та психологічна відкритість до простору.

Для дослідження цієї підтеми було застосовано такі питання: *«За час коронавірусу в Україні особливо зросла цінність власного житла, особливо будинків за містом. Під час війни вона впала, оскільки, як ми бачили, житло, у*

яке людина вкладала всі свої ресурси, росія може зруйнувати за секунду. На вашу думку, власне житло – це свого роду досягнення і власний «острівок щастя» чи скоріше тягар? Чи відіграла війна якусь роль у цій позиції? Чи змінилася вона з приходом війни, чи ви так думали завжди? У глобалізованому світі сприйняття дому сильно змінилося. Наприклад, якщо раніше люди шукали роботу, яка буде близько до дому, то сьогодні люди змінюють дім, щоб він був ближчий до роботи. Чи згодні ви з цією думкою? Наскільки це корелює з вашими уявленнями про дім? До якого «табору» більше належите ви? Чи відіграла війна якусь роль у цій позиції?».

Проте, як показав аналіз, ці категорії не є категоричними та можуть переплітатися. Наприклад, P3 зауважив, що він не прив'язаний до конкретної країни або міста та відкритий до різних варіантів проживання, проте для нього все ж важливо мати власне житло, яке буде джерелом стабільності та надійності:

«Для мене дуже важлива стабільність. Якщо я знаю, що я в цьому місці живу і залишаюся, купую собі житло, то це усвідомлення, що в тебе десь є твої метри квадратні, не орендовані... але по суті для мене не грає такої вирішальної ролі, де саме ці квадратні метри знаходяться».

Схожу позицію виразила P5:

«Я ніколи не була прив'язана до конкретної точки (...) Але при цьому мені важливо знати, що де б я не жила, у мене є дім десь там. Тобто я можу жити не вдома, але при цьому знати, що дім є».

Для деяких людей біженство не стало надто складною зміною через попередній досвід та ставлення до світу:

«Я завжди був відкритий до простору, саме тому поїхати з рюкзаком в іншу країну для мене не було складним рішенням» (P6).

P1 у свою чергу так само зазначила, що *«людина здатна збудувати те саме в іншому місці, просто треба час»*, проте разом з цим не залишає сподівань про те, щоб повернутися в Україну і жити попереднім стабільним життям у стабільному домі.

Така амбівалентність вказує на те, що українські біженці(-ки) перебувають на зламі цих двох понять. Вони вже не є настільки прив'язаними та вкоріненими до колишніх домівок, проте ще не є настільки відкритими до будь-яких умов та простору, щоб взагалі не відчувати прив'язаності:

«Змішані відчуття. Знаєте оцю пісню «Справа в тому, що в мене немає дому»? Наприклад, як повертаюся з відрядження в Лісабон, кажу собі: «Ну все, відрядження закінчилося, пора додому. Додому?..» (P3).

«Всі мої друзі, знайомі, все життя в Україні. Я звикла там жити, це моя країна. Тут я як би чужа. Але мені тут дуже подобається. Тому у мене такий от дисонанс всередині. Тому що я не знаю, а що обрати, а що робити» (P4).

Одним із якорів відчуття вкоріненості та прив'язаності я виділила власне житло. Зміни у ставленні до власного житла серед респондентів(-ок) до війни та з її початком наведено у таблиці нижче.

Таблиця 2.6

Ставлення до володіння власним житлом

Р.	До війни	З початком війни	Коментар
1	Проживали з сім'єю не у власному житлі, планували купувати своє.	<i>«Квартира тебе приземлює дуже сильно, а машина може врятувати життя, як виявилось. Я ніколи так не думала раніше. Зараз я хочу купити машину, бо я розумію, що це для життя необхідніше. Дім, я вже зрозуміла, я можу побудувати де завгодно»</i>	Цінність власного помешкання переосмислилася, стала менш важливою складовою відчуття дому та безпеки.

2	Проживала в орендованому будинку, планувала купувати власне житло.	<i>«До початку великої війни я б стовідсотково, навіть не задумуючись сказала б що власне житло це кайф, моє безпечне місце, і тільки найкращі емоції можуть бути з цим пов'язані(...) Але теперішня ситуація зставляє задуматися про власну нерухомість, і про те, де це має бути».</i>	Власне житло поставилося під питання. Важливо мати його там, де буде безпечно.
3	Проживав в орендованій квартирі, планував купувати власну.	<i>«Своє житло – це моя мрія, враховуючи, що я йшов до неї ще в Києві. Для мене дуже важливо мати щось своє [але вже в Португалії]».</i>	Власне житло залишається важливою частиною відчуття дому, але тепер в іншій країні.
4	Проживала з родиною в приватному будинку	<i>«Це [власне житло] щось таке своє рідне, де ти можеш зробити все так, як тобі подобається. Будувати свої мрії, спогади в цьому місці. Це гарантія того, що всі вони залишаться тут, з тобою».</i>	Цінність власного житла у рідному місті збереглася.
5	Проживала з родиною в приватному будинку	<i>«Дім для мене – це відчуття твого простору, яке в тебе не можуть забрати (власне житло), яке мені буде приємне».</i>	Підтвердилася цінність власного житла, яка була вагомою і до війни.
6	Проживав з родиною в орендованій квартирі	<i>«Я хотів би мати власне житло, проте якщо виявиться так, що доведеться його 5-6 років орендувати, я не думаю, що не зможу зробити його своїм домом».</i>	Цінність власного житла не сильно значна. Це можливо через часті переїзди протягом життя.
7	Проживала з родиною в квартирі.	<i>«Я готова переїжджати, їздити кудись кожен місяць, але за умови, що в мене все одно буде щось моє за спиною, хоча б малесеньке».</i>	Цінність власного житла не змінилася. Змінилося лише усвідомлення, що можна жити не лише в ньому.

8	Проживав з родиною в квартирі.	<i>«Розумію, що це досить серйозна цінність, коли тобі просто є де жити, коли є своя квартира(...).»</i>	Своє житло остаточно прив'язує до певного місця, допомагає осісти.
9	Проживала в орендованій квартирі.	<i>«Звісно, хотілося б, але про це зараз рано говорити».</i>	Питання про власне житло не є наразі нагальним та важливим.

Висновки розділу

У ході інтерв'ю із респондентами(-ками) виявилось, що у зв'язку із досвідом біженства найвагомішою складовою соціально-просторового виміру для більшості виявилася сім'я, родина та друзі, в той час як фізичні особливості дому, такі як місто, тип помешкання, умови проживання забезпечують лише фонові враження. Навіть якщо фізичні умови, у яких опинилися опитані після війни виявилися об'єктивно кращими за ті, в яких вони проживали до війни в Україні, це не сприяє швидшому чи легшому створенню відчуття дому в новому місті. Фізичне середовище забезпечує певні враження та почуття, але не є ключовим для відчуття дому, на відміну від соціальної складової. Звісно, таке узагальнення не може поширюватися на всіх респондентів(-ок), адже були і ті, які підкреслювали виняткову вагомість фізичного простору над соціальним середовищем. Цікаво підмітити те, що респонденти(-ки), які вже переживали досвід зміни місць проживання протягом життя (часто переїжджали), мають схильність легше адаптовуватися в новому середовищі та сприймають вимушені зміни більш спокійно. Ще однією зміною у свідомості щодо соціального-просторового виміру дому, спричиненою досвідом біженства, є переоцінка певних аспектів «довоєнного» дому. Це переосмислення полягало у тому, що, вимушено змінивши місце проживання, респонденти(-ки) помітили ті переваги та недоліки, яких не помічали, живучи на одному місці. Узагальнюючи

важливість соціально-просторової складової дому, то вона здатна набувати різноманітних форм та образів у кожного індивіда, проте переважно кристалізувалася у вигляді важливості соціальної складової (фізичного перебування з найближчим колом людей) та переосмислення індивідуальних вподобань щодо фізичного навколишнього середовища та їх важливості у повсякденному житті.

Щодо психологічно-просторової складової дому, яка виражається через відчуття безпеки та здатності до самовираження, то тут помітний певний дисбаланс між цими двома складовими одного поняття, адже в той час, як досвід біженства забезпечує фізичне почуття безпеки через відсутність бойових дій, він не завжди дає можливість самовиражатися. Людина, що знаходиться в новій країні, в новій культурі, в новому соціальному середовищі не може почувати себе собою, не здатна повною мірою почуватися комфортно та бути собою. Натомість життя в Україні забезпечує більшу здатність до самовираження, проте унеможлиблює відчуття безпеки. Такий розрив між ключовими аспектами цього виміру робить його амбівалентним, таким, який протирічить сам собі. Щодо відповідей респондентів(-ок), то всі вони відчувають труднощі із самоідентифікацією в новому середовищі, проте для когось цей процес протікає складніше, ніж для інших, і навпаки. Індивідуальні досвіди, пов'язані із здатністю самовиражатися у новому середовищі, практично поділилися навпіл – п'ятеро опитаних зазначили, що звикають до нових умов, проте не можуть почуватися у них настільки ж вільно і комфортно, як вдома, тому чекають на можливість повернення; четверо зазначили, що мають певні виклики з тим, зоб'єднати себе в новому місці, проте це не зупиняє їх від того, щоб рухатися цим шляхом до повної інтеграції в нове суспільство (цікавим є те, що трьома із цих чотирьох респондентів виявилися чоловіки). При цьому варто відмітити, що усі респонденти(ки) зазначили, що досвід біженства посприяв їхньому вмінню створювати дім і затишок у новому місці.

Емоційний вимір дому, що проявляється для респондентів(-ок) у вигляді спогадів, асоціацій, прив'язаності до певних місць, людей, речей, як частина рутини та повсякденного життя присутня у досвіді всіх опитаних, проте лише для декількох була суттєво важливою та пріоритетною серед усіх трьох вимірів. Більшість зазначила, що емоційна складова є важливою та невід'ємною частиною дому, проте вона не має бути ключовою, коли мова йде про прийняття важливих рішень, наприклад про рішення щодо біженства. Ностальгія та туга за фізичним простором, звичними місцями та людьми може бути присутня, адже це нормальна реакція на зміни, проте вона не має керувати людиною. Такої думки дотримується значна частка респондентів(-ок). Такі результати є досить передбачуваними, оскільки емоційна складова тісно пов'язана із відчуттям вкоріненості, а рішення виїжджати з країни вже свідчить про те, що людина готова позбавити себе тимчасово або назавжди відчуття вкоріненості у певний простір. Тому можна припустити, що тенденція виїжджати з країни поширена саме серед тих індивідів, кому легше відпустити цю емоційну прив'язаність на користь, наприклад, психологічному відчуттю безпеки, про важливість якого вже йшла мова вище.

Щодо концептів вкоріненості та глобального відчуття місця, то досвід опитаних може бути охарактеризований як певною мірою амбівалентний. Відповіді респондентів(-ок) показали, що насправді категоризація відчуття дому на вкоріненість та глобальне відчуття простору не є повною та не відображає індивідуальний досвід повноцінно. Вона ділить відчуття та схильності наполовину, в той час як існує цілий спектр того, як можна ставитися до категорій домівки, вкоріненості, мандрів та повернення додому тощо. Ці дві складові дому вказують на сире та узагальнене уявлення про дім, яке є надто грубим для вивчення такої чутливої теми як біженство.

ВИСНОВКИ

Задля розкриття поставленої мети та завдань дослідження було проведено 9 напівструктурованих глибинних інтерв'ю із респондентами(-ками), котрі вимушено виїхали закордон у зв'язку з початком повномасштабного вторгнення росії. Базуючись на концептуалізації ключових термінів та класифікаціях поняття дому із теоретичного розділу роботи, я проаналізувала відповіді українських біженців(-ок) та виявила деякі тенденції та характеристики змін у сприйнятті дому. Ці результати можуть стати фундаментом для більш поглиблених подальших досліджень.

У ході дослідження було виконано усі поставлені дослідницькі теоретичні та емпіричні завдання. У даному розділі буде подано короткий опис того, якими є отримані результати в ході кожного завдання.

- Концептуалізувати поняття біженства в контексті соціологічного дослідження дому.

У теоретичному розділі було окреслено межі поняття біженства, а саме його соціологічного трактування. Залишивши фундамент правового аспекту даного терміну, я охарактеризувала його як особливий та унікальний досвід, що, попри свою схожість для мільйонів українців, має розглядатися як окремий та своєрідний стан, який у свою чергу має суттєвий вплив на зміни в системі цінностей, поглядів, преференцій та почуттів індивіда. Як приклад такого трактування терміну біженства було наведено роботу Найле Хабіб, яка описує власний досвід біженства як життя «у вигнанні» та часткової втрати своєї ідентичності. Як завданням для подальших досліджень може бути детальніший аналіз як юридичних, так і соціальних та історичних аспектів поняття біженства.

- Класифікувати та охарактеризувати підходи до дослідження поняття дому.

Як результат цього завдання було обрано дві категоризації поняття дому, запропоновані Істхоуп та Массі. До першої категоризації увійшли соціально-

просторовий, психологічно-просторовий та емоційний вимір дому. До другої належать два протилежний відчуття дому – вкоріненість та глобальне відчуття простору. Обидві категоризації були детально описані у теоретичній частині роботи та підсумовані у висновках до першого розділу. Завданням для майбутніх досліджень може стати розширення меж категоризацій поняття дому з врахуванням нових критеріїв та аспектів. Як вже зазначалося у роботі, дім є складною та багатошаровою концепцією, яку неможливо пояснити односторонньо. Хоч у цій роботі було наведено лише два варіанти того, як можна категоризувати даний термін, варіацій існує значно більше, що свідчить про те, що дана залишається відкритою для подальших досліджень.

- Окреслити особливості історично-ментального сприйняття дому українським суспільством.

Як результат даного завдання було сформовано загальне уявлення про ставлення до концепту дому на історичних та сучасних прикладах з літератури та мистецтва, а також соціологічних досліджень сьогодення. Було виявлено тенденцію, яка вказувала, що українській ментальності притаманний скоріше вкорінений та осілий погляд на поняття дому, ніж мандрівний та відкритий. Таким чином, дім споконвіків асоціювався з певною географічно-історичною місцевістю, невід'ємною частиною якої має бути сім'я та родина. Натомість мандри та відкритість до світу в межах цієї ментальності часто сприймається як загроза. Основою цінності дому є затишок та спокій, які не притаманні для мандрів та пошуку нових місць. Саме тому масштабний потік біженців, котрі вимушені були залишити свої домівки з початком повномасштабного вторгнення росії, можна вважати свого роду одним із переломних моментів для української ментальності. Подальші дослідження можуть детальніше та поглибленіше опрацювати дану гіпотезу.

- Визначити значення соціально-просторової складової дому для українських біженців до війни, під час війни та в майбутньому.

У ході дослідження було виявлено, що досвід біженства сприяв кристалізації вагомості соціальної складової у житті українців(-ок), що лише підтверджує попередній історично-ментальний аналіз, в якому сім'я та родинні зв'язки поставали як чи не найвагоміший аспект дому. Натомість самі умови проживання виявилися хоч і важливими, проте не вирішальними для українських біженців(-ок). Освоюючись на нових територіях, більшість із них готові та мають бажання повернутися в Україну після війни. При цьому декілька респондентів (переважно чоловіки) морально від'єдналися від думки щодо повернення та цілком готові будувати своє життя у новому просторі. Аналізуючи довоєнний досвід проживання респондентів(-ок), я виявила, що ті, хто часто переїздив чи орендував житло у минулому (не вкорінюючись у конкретне місце), мають легший досвід переживання стану біженства. У зв'язку з такими результатами, у майбутніх дослідженнях варто було б детальніше розглянути саме соціальну складову дому, оскільки, як на мене, саме вона виявилася найбільш значимою для більшості респондентів(-ок).

- Виявити зміни у психологічному сприйнятті дому з початком війни серед українських біженців.

Психологічне сприйняття дому, яке складається із відчуття безпеки та здатності до самовираження, характеризується дисбалансом цих двох складових. В той час, як досвід біженства забезпечує фізичну безпеку, він часто не дає змогу бути собою у чужому, незвичному просторі. Людина отримує безпеку, проте втрачає здатність бути собою (або принаймні відчуває певні труднощі, пов'язані з цим). Таким чином, у майбутніх дослідженнях можна зробити детальніший акцент на цьому дисбалансі та спробувати розібратися в його психологічних проявах. Разом з тим можна зазначити, що почуття безпеки для більшості респондентів(-ок) стало ключовим аспектом при прийнятті рішення щодо біженства.

- Виявити тенденції в емоційному сприйнятті дому серед українських біженців та їх динаміку в контексті війни.

Емоційна складова сприйняття дому серед опитаних респондентів(-ок) характеризується відносно однаковою важливістю. Даний аспект дому притаманний усім опитаним, проте він не є ключовим та визначальним. Це можна пояснити через той факт, що люди, котрі наважилися покинути свій дім і зробити крок у невідомість, скоріше за все вже мали задатки до того, щоб не ставити емоції та вкоріненість, яка є наслідком та причиною цих емоцій, як найвищий пріоритет. Таким чином ностальгія, приємні спогади, асоціації є важливою частинкою домівки, проте вони можуть втілюватися і в повсякденному побутовому житті в іншому місці, без прив'язки до простору та часу. Це можуть бути особливі практики та ритуали, улюблені речі, хобі тощо. Саме вони забезпечують необхідну емоційну складову дому для біженців(-ок) на чужині.

- Визначити спрямування уявлень українських біженців про дім на основі категорій вкоріненості та відчуття простору.

З отриманої інформації у ході глибинних інтерв'ю можна сформуванати досить загальний висновок щодо спрямованості до закритого чи відкритого сприйняття дому. Українські біженці(-ки) перебувають у стані невизначеності та амбівалентності. З одного боку нові вимушені умови спонукають їх до відкритості до чужого простору та послаблення відчуття вкоріненості, проте з іншого боку вони продовжують перебувати у тісних зв'язках з українською культурою, ментальністю, інформаційним простором, соціальними контактами тощо. Це створює певні виклики для дослідження. Як виявилось у ході роботи, біженство є надто ціннісно та морально непростим досвідом для того, щоб узагальнити його двома категоріями – вкоріненістю та глобальним відчуттям простору. У своїй роботі я все ж поділила респондентів(-ок) за цими двома категоріями, грубо узагальнюючи їхні досвіди. Проте у подальших дослідженнях необхідно розширити ці дві категорії, перетворивши їх із дихотомії на спектр.

Отже, усі дослідницькі завдання у ході роботи дали вагомі результати, які в подальшому можуть стати основою для більш детальних та поглиблених досліджень дому, біженства та змін, пов'язаних із цими поняттями.

Дослідження впливу такого явища як біженство на ціннісні установки індивідів, зокрема на їхнє сприйняття дому, не може бути недооцінене. Крім того, ці зміни є важливими та вагомими не лише для розуміння загальних тенденцій у суспільстві, менталітеті його членів та проєкції цих тенденцій на майбутнє, але й для дослідження того, як функціонують певні категорії населення у кризові періоди, чим вони керуються, що відбувається всередині них та в їхніх життях, і як це в подальшому може вплинути на долю нації, країни та на самих індивідів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

Артикуца, С., Прохорова, А. (2021). Особливості якісного інтерв'ю з людьми, які вживають ін'єкційні наркотики.

<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/21128>

Вишлінський, Г., Томіліна, М., Самойлюк, М., Михайлишина, Д. (2023, березень 21). Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? *Центр економічної стратегії*. <https://ces.org.ua/who-are-ukrainian-refugee-research/>

Гайналь, Т. О. (2018). Труднощі в роботі соціолога в умовах проведення глибинного інтерв'ю. Doctoral dissertation, Центр наукових публікацій.

<http://hdl.handle.net/123456789/6764>

ГО «Інститут Молоді». (2022, квітень 30). Життя українців закордоном внаслідок повномасштабного вторгнення РФ на територію України.

https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2023/Socdoslidjenja/rezultati-opituvannya-ukrainskikh-bizhentsiv-2022-institut-molodi.pdf

Джамала (2015). Шлях Додому. Подих. Enjoy! Records.

Єрмоленко, В. (2017). Ловець океану. Львів: Видавництво Старого Лева.

Осипчук, А. (2003). Час та поняття " часу/простору" у теорії структуризації Ентоні Гідденса. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a2c17d06-91ae-4ef4-82cd-0fa3dfd10282/content>

Рябінчук, М. В. (2012). Соціальний капітал: структура та зміст. Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". *Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2012. 2 (59-64).

Хомчак, О. (2021). Специфіка об'єктивації концепту «дім» в українській лінгвокультурі. *Jazyk a kultura*, 12(47-48), 17-24.
<https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1006420>

Черкашина, Т. (2016). Концепт дім в українській мемуаристиці ХХ століття. Літературний процес: Методологія, імена, тенденції. *Філологічні науки*, (8), 114-118.

Шевченко, Т. (1860). Л. Кобзар. С.-Петербург.

Ahmed, S. (1999). Home and away: Narratives of migration and estrangement. *International journal of cultural studies*, 2(3), 329-347.
<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/136787799900200303>

Argandona, A. (2018, May 1). Home, not only where the heart is but where society begins. <https://mercatornet.com/home-not-only-where-the-heart-is-but-where-society-begins/23128/>

- Darlington, Y., Scott, D. (2002). *Qualitative Research in Practice. Stories from the Field*. Crow Nest: Allen & Unwin.
- Després, C. (1991). The meaning of home: Literature review and directions for future research and theoretical development. *Journal of architectural and Planning Research*, 96-115. <https://www.jstor.org/stable/43029026>
- Dickie-Clark, H. F. (1984). Anthony Giddens's theory of structuration. *CTheory*, 8(1-2), 92-111. <http://journals.uvic.ca/index.php/ctheory/article/view/13985/4759>
- Douglas, M. (1991). The idea of a home: A kind of space. *Social research*, 287-307. <https://www.jstor.org/stable/40970644>
- Easthope, H. (2004). A place called home. *Housing, theory and society*, 21(3), 128-138. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14036090410021360>
- Ginsberg, R. (2020). Meditations on homelessness and being at home: in the form of a dialogue. In *The ethics of homelessness: Philosophical perspectives* (pp. 43-53). Brill. <https://brill.com/display/book/edcoll/9789004420366/BP000006.xml>
- Giuliani, M. V. (1991). Towards an analysis of mental representations of attachment to the home. *Journal of Architectural and Planning Research*, 133-146. <https://www.jstor.org/stable/43029028>
- Habib, N. (1996). The Search for Home. *Refugee Voices. Journal of Refugee Studies*, 9 (1).
- Heidegger, M. (2006). *Building dwelling thinking. Spaces of visual culture. London, Routledge*, 66-76. [https://books.google.ca/books?hl=uk&lr=&id=ww7rN52BEIgC&oi=fnd&pg=PA66&dq=Heidegger+M.,+\(1971\).+%E2%80%9CBuilding,+Dwelling,+Thinking%E2%80%9D+\(Hofstadter+A.,+Trans.\),+Poetry,+Language,+Thought,+New+York:+Harper+%26+Row.+&ots=o7c-WmDCQg&sig=9yi29bugs0wXP4GcU78oZV0_MQ&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false](https://books.google.ca/books?hl=uk&lr=&id=ww7rN52BEIgC&oi=fnd&pg=PA66&dq=Heidegger+M.,+(1971).+%E2%80%9CBuilding,+Dwelling,+Thinking%E2%80%9D+(Hofstadter+A.,+Trans.),+Poetry,+Language,+Thought,+New+York:+Harper+%26+Row.+&ots=o7c-WmDCQg&sig=9yi29bugs0wXP4GcU78oZV0_MQ&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false)

- Heller, A. (1995). Where are we at home? *Thesis Eleven*, 41(1), 1-18.
<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/072551369504100102>
- Hunt, S. (2007, February 15). Hunt, S. (2007). Master status. *The Blackwell encyclopedia of sociology*.
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/9781405165518.wbeosm044>
- Mallett, S. (2004). Understanding home: a critical review of the literature. *The sociological review*, 52(1), 62-89.
<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1111/j.1467-954X.2004.00442.x>
- Massey, D. (2008). A global sense of place. In *The cultural geography reader* (pp. 269-275). Routledge.
<https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780203931950-45/global-sense-place-doreen-massey>
- McAndrew, F. (2015, August 3). Home Is Where the Heart Is, but Where Is "Home"?
<https://www.psychologytoday.com/us/blog/out-the-ooze/201508/home-is-where-the-heart-is-where-is-home>
- Saunders, P., Williams, P. (1988). The Constitution of the Home: Towards a Research Agenda, *Housing Studies*, 3 (2): 81–93.
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02673038808720618>
- Seidman, I. (2006). *Interviewing as qualitative research: A guide for researchers in education and the social sciences*. Teachers college press.
https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=pk1Rmq-Y15QC&oi=fnd&pg=PR9&dq=interviewing+as+a+qualitative+research&ots=4qk3XVQMHP&sig=5gavGvpdsZ-1_bO50M6qKhkiSio
- UNHCR. (2023, April 18). Refugees from Ukraine recorded across Europe. Operational Data Portal. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
- United Nations Convention and Protocol relating to the Status of Refugees (1951, entered in force 1954, April 22). <https://www.unhcr.org/3b66c2aa10>

Parsons, T. (1951). *The Social System*. Free Press. <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/The-Social-System-by-Talcott-Parsons.pdf>

Porteous, J. D. (1976). Home: The territorial core. *Geographical Review*, 383-390. <https://www.jstor.org/stable/213649>

ДОДАТОК А

Топік-гайд для проведення глибинного інтерв'ю «Зміни у сприйнятті поняття дому українськими біженцями під час російсько-української війни»

Інформаційна згода

Вітаю! Мене звати Марта, я студентка четвертого курсу соціології Києво-Могилянської академії. Щиро дякую, що Ви погодилися взяти участь у глибинному інтерв'ю. Дане інтерв'ю проходить у рамках написання дипломної роботи. Його метою є виявити зміни у сприйнятті поняття дому українськими біженцями під російсько-української війни. Уся надана Вами інформація буде використана суто в начальних цілях.

Інтерв'ю буде проходити у формі бесіди, під час якої я ставитиму Вам запитання в рамках зазначеної теми. Можете не хвилюватися стосовно правильності чи неправильності Ваших відповідей. Мене цікавитиме винятково Ваш власний досвід та власні думки. Старайтеся відповідати чесно та щиро. Це суттєво допоможе моєму дослідженню. Орієнтовна тривалість нашої розмови – 1 година.

Задля подальшого аналізу та інтерпретації інформації, прошу Вашої згоди на запис нашої розмови. Запис буде використовуватися лише мною і суто в рамках дослідження. Також Ви зможете переглянути транскрипт інтерв'ю після його завершення та дати згоду на його використання задля інтерпретації результатів. При цьому Ваше ім'я буде закодоване. Гарантую Вашу конфіденційність.

Хочу зазначити, що Ви маєте право не давати відповіді на питання, які здаються Вам неприємними або недоречними. При будь-якому дискомфорті під час розмови Ви маєте право повідомити про це. Проте все ж буду вдячна, якщо

Ви даватимете відповіді на всі питання, оскільки це суттєво допоможе дослідженню.

Ваша увага до запитань та зацікавленість у розмові вітається!

Отже, чи згодні Ви взяти участь в інтерв'ю на зазначених умовах?

<i>Блок</i>	<i>Тема</i>	<i>Тривалість</i>
1.	Вступна частина	5-7 хв
2.	Досвід проживання до війни	15 хв
3.	Досвід біженства та зміни місця проживання	15 хв
4.	Уявлення про майбутнє. Відчуття вкоріненості та sense of place.	15 хв
5.	Соціально-демографічний блок	5 хв

Питання для обговорення:

Вступна частина

1. Розкажіть трішки про себе. Все, що вважаєте за потрібне і про що хотіли б зазначити.
2. Опишіть загалом враження від свого життя зараз. Чим ви займаєтеся? Яка ваша щоденна рутинна?

Досвід проживання до війни

1. Розкажіть, будь ласка, де ви проживали до 24 лютого 2022 року? З ким? Як довго ви проживали в цьому місці?
2. Чи можете ви описати помешкання, в якому ви проживали? Вулицю? Район?
3. Чому ви вирішили проживати там? Які були передумови для того, щоб обрати це місце як своє помешкання?

4. Які аспекти вибору цього місця проживання були для вас ключовими при його виборі?
5. Назвіть три причини, чому вам подобалося це місце.
6. Назвіть три недоліки проживання в цьому місці. Що вам було некомфортно? Що заважало? Чого бракувало? Чому саме?
7. Чи могли б ви назвати його своїм домом? Чому?
8. Як думаєте, без яких аспектів ви не могли б називати його домом? Що потрібно прибрати для того, щоб це місце перестало бути вашим домом? Що потрібно додати, щоб ви могли називати це місце домом? (Якщо відповідь на попереднє питання «ні»).
9. Як ви почували себе в тому місці до війни? Які емоції воно викликало? Наскільки вам було комфортно в ньому?
10. Поділіться, будь ласка, декількома найяскравішими спогадами, пов'язаними з цим місцем.

11. Розкажіть про дім, в якому ви народилися. Яким він був? Як довго ви в ньому проживали?
12. Які були ваші відчуття, коли ви вперше переїздили? Чому?
13. Як багато часу вам знадобилося, щоб адаптуватися в новому місці?
14. Що сприяло цій адаптації? Що допомогло вам відчувати себе комфортно?

Досвід біженства та зміни місця проживання

1. Розкажіть, будь ласка, що змінилося з приходом війни. Як скоро ви прийняли рішення виїжджати закордон?
2. Чи вагалися ви перед тим, як прийняти це рішення? Чому? Які були «за» та «проти»?

3. Що стало найвагомішою причиною для вас, щоб прийняти рішення про виїзд закордон?
4. Розкажіть, будь ласка, де і з ким ви зараз проживаєте? Як довго ви живете тут?
5. Як ви опинилися в цьому місці? Чому ви обрали саме його?
6. Оцініть, наскільки вам комфортно в цьому місці. Що вам подобається? Чого бракує?
7. Чи могли б ви назвати це місце своїм домом? Чого? Що на це впливає?
8. Як змінилося ваше сприйняття цього місця з моменту, коли ви вперше приїхали, і до сьогодні? Що цьому посприяло?
9. Що створює для вас відчуття домашнього в тому місці, в якому ви зараз перебуваєте?
10. Які емоції у вас викликає це місце? Як би ви охарактеризували свій загальний емоційно-психологічний стан, перебуваючи тут?
11. Чи змінило це місце ваше ставлення до попереднього місця проживання? Можливо, воно загострило відчуття ностальгії за ним чи навпаки допомогло побачити недоліки, які були в попередньому «домі», яких ви раніше не помічали?
12. Як би ви описали своє попереднє місце проживання крізь призму того досвіду, який у вас є зараз? Які його риси ви б виділили тепер, які не так кидалися в очі раніше?
13. Які емоції у вас викликає попереднє місце проживання зараз?

Уявлення про майбутнє. Відчуття вкоріненості та sense of place.

1. Де ви бачите своє життя через рік? Чи плануєте ви залишатися тут, чи повертатися в Україну, чи їхати в інше місце?
2. Що наразі впливає на ваші рішення про переміщення? Робота / сім'я / інші фактори? Іншими словами, що зіграє ключову роль у ваших рішеннях про зміну місця проживання?

3. Я розумію, що наразі планувати на довгий час вперед складно, проте гіпотетично яким ви бачите своє життя через п'ять років? Де б ви хотіли жити? З ким? Чим займатися?
4. Наскільки ваш нинішній стан справ відповідає тому життю, яке ви хотіли б мати через рік чи через п'ять? Чому?
5. Якщо відкинути усі зовнішні обставини, де вам хотілося б опинитися прямо зараз? Чому?
6. За час коронавірусу в Україні особливо зросла цінність власного житла, особливо будинків за містом. Під час війни вона впала, оскільки, як ми бачили, житло, у яке людина вкладає всі свої ресурси, росія може зруйнувати за секунду. На вашу думку, власне житло – це свого роду досягнення і власний «острівок щастя» чи скоріше тягар?
7. Чи відіграла війна якусь роль у цій позиції? Чи змінилася вона з приходом війни, чи ви так думали завжди?
8. У глобалізованому світі сприйняття дому сильно змінилося. Наприклад, якщо раніше люди шукали роботу, яка буде близько до дому, то сьогодні люди змінюють дім, щоб він був ближчий до роботи. Чи згодні ви з цією думкою? Наскільки це корелює з вашими уявленнями про дім? До якого «табору» більше належите ви?
9. Чи відіграла війна якусь роль у цій позиції?
10. Протягом цієї розмови ми вже зачіпали ці питання, проте для підсумку розкажіть, будь ласка, що для вас є дім? Це можуть бути асоціації, опис певного фізичного місця, ваші внутрішні відчуття тощо. Важливо, щоб це були ваші щирі уявлення, навіть якщо вони не відповідають стандартному розумінню цього поняття.

1. Соціально-демографічний блок

- 1) Вік.
- 2) Місце проживання до війни.
- 3) Місце проживання станом на сьогодні.

4) Сфера діяльності.

5) Члени сім'ї.

На цьому наше інтерв'ю підійшло до завершення. Щиро дякую за Вашу участь в дослідженні! Ви зробили значний внесок тим, що поділилися своїм досвідом та думками.

ДОДАТОК Б

Транскрипт глибинного інтерв'ю з респонденткою 1:

Дата: 01.04.2023

Початок: 16:03

Кінець: 17:10

Тривалість: 1 год 7 хв

Респондент: біженка з України,
що перебуває у Сербії, Белграді із сім'єю

Інтерв'юер: Кулакова Марта

Транскрипт: Кулакова Марта

Умовні позначення:

I – інтерв'юер

P – респондент

I: Спочатку хочу попросити Вас розповісти коротко про себе. Чим ви займаєтесь, що вважаєте за необхідне про себе сказати в загальних рисах.

P: Добре. Мене звати Юля. Мені 35 років. Я займаюсь менеджментом в громадському секторі. Працюю в громадській організації в Україні, тобто на українську організацію. Зараз перебуваю в Сербії, в Белграді. Евакуювалася разом з родиною двадцять п'ятого лютого, і з березня місяця перебуваю вже майже рік не вдома, не в Києві, через війну. Що ще? Маю доньку, якій майже чотири роки. В принципі все життя прожила в Києві, все своє свідоме життя, от. Але зараз перебуваю в Сербії через те, що мій чоловік серб, і тому нам було так зручно. Можна сказати, така друга батьківщина моєї доньки, ну, але не моя.

I: А я правильно розумію, що ви евакуювалися в Сербію по процедурі біженства? В'їхали в країну, перебували, отримували якісь виплати. Чи в якому форматі це відбулося?

Р: Ну, нас прийняли добре, бо всі кордони були на той час відкриті абсолютно для українців, але ми тут маємо лише тимчасовий захист. Це означає, що нам видали посвідку, ми можемо тут перебувати більше, ніж три місяці, рік зараз, і цей тимчасовий захист має продовжитися, але ще рішення не прийнято. Але ми не маємо виплат, тому що Сербія не країна, яка... не зона Євросоюзу, відповідно немає ніяких виплат. Тому це дозволяє нам лише безкоштовний медичний супровід, ну, користування медичними послугами, проживання, і в принципі все. Навіть там для моєї дитини не передбачений, наприклад, безкоштовний садок чи державний. Тобто тут такого немає, це просто країна, яка не в зоні ЄС, тому нічого особливого.

I: Я зрозуміла. А розкажіть, будь ласка, про те, яким було Ваше життя в Києві. Де саме Ви проживали? Як довго Ви там проживали? З ким?

Р: Звичайне київське життя. Я проживала в різних містах, але здебільшого останнім часом це був Святошинський район, разом з родиною, з чоловіком і донькою.

I: А останній час це скільки саме? Останнє Ваше місце проживання в Києві, як довго Ви там проживали перед війною?

Р: Здається, два роки. Це була Борщагівка. Святошинський район, наша квартира, і там з родиною і жили. В принципі все, що тут ще додати.

I: А це було Ваше житло чи Ви орендували його?

Р: Це було житло моєї бабусі і дідуся, ніби не наше, але ми там могли жити стільки, скільки захочемо, бо бабуся і дідусь померли. Можна сказати, що наше, але там не юридично оформлене. Але звичайно ми там могли жити, скільки знадобиться, доки ми не купимо свою квартиру. Бо ми планували, були такі

плани – купити власне житло на родину. Тому можна сказати, що тимчасово там перебували, але все одно житло є житло.

I: Тобто, основною причиною, чому Ви обрали це місце проживання, було те, що це житло вже було вільне, і відповідно...

P: Ну, тому що інших варіантів не було. В нас була досить скрутна ситуація, і щоб не знімати житло в Києві, звичайно, ми обрали перебраться в квартиру дідуся і бабусі. Вона хоч і старенька, і не дуже, можна сказати, нова, але принаймні ми за неї не платили. Тому обради з цих причин, з таких дуже практичних.

I: А чи можете Ви назвати три причини, чому Вам подобалося це місце, чому Вам було там комфортно, і так само якісь три недоліки, які Вам заважали повною мірою насолоджуватися саме цим місцем проживання?

P: Ми ж говоримо про квартиру? Чи про район?

I: Так, наразі про квартиру, але якщо, наприклад, Ви вважаєте, що для Вас саме район мав більше значення, ніж квартира, то Ви можете про це зазначити.

P: Плюси, звичайно, те, що ми за неї не платили, що ми знаємо цей район чудово, в принципі, він був непоганий для життя. Там є парки для гуляння з дітьми. З дитиною це дуже важливо. Плюс в принципі я завжди дуже любила квартиру своїх бабусі і дідуся, бо для мене це спогади. Я проводила тут дитинство, і яка б вона не була, але це відчуття старого паркету десь у старенькій хрущовці, це все одно... Не дивлячись на те, що там дуже все старе, там було затишно нам. І для родини з однією дитиною там було окей. Бо там було дві кімнати. От, тому оце великі плюси. Не знаю, в принципі розташування – не супер далеко до центру, двадцять хвилин на машині. І досить там тихо. Без, скажем так, я не люблю там лівий берег, бо там дуже далеко. Тобто, оптимальний варіант. Звичайно, до цього ми жили в зйомній квартирі, то там було трошки краще, трошки сучасніше, але оскільки вибрали практичний варіант життя... Ну,

із мінусів... Борщагівка, там небагато молоді було, більше вже дідусів і бабусь доживали. Тобто, це такий район досить з старшим поколінням, скажімо так. Стара квартира, без нового ремонту, нічого там не було євро. От, і не було поряд таких сучасних суперпереваг, там, я не знаю, торгових центрів, дуже гарного дитячого садочку для дитини. Ну, таке. Це, в принципі, старий спальний район. От. Але загалом нічого поганого.

І: Ви сказали, здається, що це був тимчасовий варіант, і Ви хотіли власне житло, так?

Р: Ну, колись, так. Це не було щось прям дуже заплановане, але колись хотілося б або зробити вже там ремонт. Або придбати власне. Але це було дуже відкрите питання.

І: А що би Ви хотіли додати чи змінити чи яким Ви взагалі бачите своє власне житло, що там має бути або чого там не має бути? Відштовхуючись від того, що було чи чого не було в Вашому попередньому місці проживання.

Р: Ну, якщо вже дуже ідеально, то там має бути багато світла, мають бути окремі кімнати для всіх членів родини. Бо дитина росте, їй вже не дуже зручно. Десь там років в тридцять мені здавалося, у нас була одна кімната студія, це було дуже прикольно і виглядало класно, але коли ти маєш родину, це все... пріоритети змінюються. Тобто, звичайно, для мене вже були б перевагами дуже практичні речі: багато світла, хороша кухня, вітальня, кімнати для всіх, і район – це найголовніше. Спокій, ніякого криміналітету, близько магазини. Тобто абсолютно якісь такі «мамські» вподобання. Бо пріоритети змінюються, коли з'являється дитина, тобто те, що мені потрібно, це те, що зіштовхується з пріоритетами дитини саме. Садок, гарна розв'язка, знову ж таки, магазини і тому подібне.

І: Зрозуміла. А чи могли б Ви назвати те місце, де Ви проживали, своїм домом в значенні не просто місця, в якому Ви проживаєте, а чи це місце було по відчуттях для Вас домом?

Р: Так, звичайно, бо там де родина залишає слід і живе хоча б рік, це вже дім. Бо там є тепло, іграшки. Яка б там не була старенька плита, ти на ній готував їжу своїй дитині. Це відчуттєве дуже. Тому дім це таке, відчуттєве поняття. Звичайно, це був дім. Ми його сприймали так. Перевезли всі свої речі. Як тільки там з'являється, скажем, дитячі і дорослі речі – все. Це вже дім. Особливо спогади, прогулянки, ми там завели невеличку собаку для дитини і гуляли з нею. Ну знову ж таки, ти знаєш своїх сусідів, ти з ними спілкуєшся, ти з ними десь зустрічаєшся на прогулянці. Це все додає до поняття дім. Оці всі дрібниці. І знання району, скажімо так. В мене там було, я любила ходити на ринок. Ну, на Борщагівці реально дуже класний ринок і я не любила там, не надавала перевагу АТБ, скажімо, я йшла на ринок. І це такий як французький фльор був. Якась Борщагівка, але я йшла на ринок вранці за полуницею в суботу з сумкою солом'яною. Ну Франція, абсолютно.

І: Тобто для Вас основні такі складові дому це була сім'я і спогади, які ви разом створювали як сім'я в цьому місці?

Р: Так, це звичайно, спогади. І по великому рахунку вони можуть бути усюди. Чим старше людина, тим більше вона стає схожа на равлика, який носить дім з собою. Оці всі відчуття і спогади. Тобто, якщо заходити зараз в глибину, то ми зараз сумуємо, але я розумію, що дім там, де моя сім'я, де моя дитина спокійна. Це вже можна назвати домом, не дивлячись на те, що за місцевістю ніби ти сумуєш, але ти ж в принципі найголовніше взяв з собою, да? Спогади, відчуття, родину, спокій, і це все. Це більше дім, ніж якась будівля.

І: А чи можете Ви поділитися одним-двома якимись яскравими спогадами з попереднього місця проживання?

Р: Ну, прогулянки з собакою маленькою. Вона дуже була малесенька, її взяли в дім без мого дозволу, я була спочатку дуже зла, але потім звикла і зрозуміла, що для дитини це потрібно. І от перші прогулянки в парку з цією собачкою. Вона привертала абсолютно всю увагу всього мікрорайону. Всі звертали увагу, яка

вона маленька, чарівна, і моя малесенька дитина веде на повідку ось цю малесеньку, ще меншу в п'ятнадцять разів собаку, яка більше схожа навіть на якусь мишу. І це привертає увагу. Я просто згадую дуже яскраво оці прогулянки в суботній, недільний вечір і просто абсолютний спокій такий. Ось такі прогулянки з цією мишкою.

І: А зараз ця собака з Вами, чи залишилася в Україні?

Р: Ми її взяли з собою, коли евакуюювалися з України. Я, на жаль, змушена була знайти тут для неї іншого господаря. Я про це дуже жалкую, але на той момент я залишилася тут сама, бо мій чоловік поїхав працювати в Хорватію на якийсь час, і ми думали туди переїхати. І відповідно собака дуже вимагає догляд і вранці, і ввечері. Ти в восьмій маєш прокинутися дитині дати сніданок і піти гуляти з собакою. Це все треба поєднати якось. І ввечері... вона взагалі вимоглива була в догляді. І в якийсь момент мені стало важко як мамі і як жінці. Я подумала, я почала на неї кричати, я подумала, що їй буде краще тут з якимось місцевим. ЦЕ була перша причина. І друга... Коли ми вперше вирішили, що все, ми переїжджаємо з чоловіком в Хорватію, в нас не було документів на неї, ми не встигали їх зробити. Тобто собаці там треба документів кілька місяців чекати паспорт, вакцинацію, і всі ці речі. І ми, наприклад, не могли б через неї виїхати. Це було ненормально. І ми знайшли дуже добрих людей, з якими ми зараз дружимо. В них приватний будинок, вони дуже полюбили її. Я її віддала, але врешті-решт мій чоловік повернувся. Тобто ми могли її не віддавати, але вже діло було зроблено, і нам було вже ніяково якось, ну, передумувати. Це ж як дитину, віддаєш або вже ні. І вона досі живе там. Тобто фактично ми відмовилися від собаки через цю евакуацію, через цю ситуацію, через відсутність документів. Я скинула трохи тягар зі своїх плечей, але з іншого боку позбавила дитину цієї такої іграшки. Тому таке, двояке відчуття. Зараз вона живе не з нами.

I: Так, я розумію. Ніби як член сім'ї, але в критичних ситуаціях доводиться приймати рішення. Я ще хотіла уточнити щодо Вашого чоловіка. Ви сказали, що він серб, але він при цьому проживав все життя в Україні?

P: Ну, не все. Тринадцять років він жив в Україні. Тобто він по менталітету більше українець, ніж серб, оскільки вже довго прожив там. І революцію, і всі ці моменти знає. Він виїхав зі своєї країни, коли йому було двадцять років, зовсім молодим. І по відчуттях він не підтримує те, що підтримують серби. Мав там родину попередню, я вже його друга родина. Тобто він зараз так само як і я сумує за Києвом, хоче повернутися, і ми плануємо разом. Тобто скоріше він уже українець.

I: Гарзд. А можете розказати трошки про свій дім, в якому Ви народилися? Так само, де це було? Хто входив у Вашу сім'ю, родину? Загалом трошки описати це місце.

P: Я народилася в Києві так само, проживала все своє життя в приватному будинку. Це Відрадний район. Теж недалеко від Борщагівки насправді. Мама, тато, старший брат на сім років. В нас був такий тип приватного будинку, який поєднаний. Це як одна стіна і дві родини. Тобто ми в принципі жили з моєю прабабусею, яка була дуже старенька, ще 1905 року народження, і вона в принципі заснувала цей будинок, побудувала. Тобто це все на її поколінні трималося. І ми були її наступниками і жили в цьому приватному будинку. Мій тато його вже добудував. Я це бачила, я була свідком цього. І все, в принципі. Я там прожила аж до двадцяти п'яти років, поки не зняла свою квартиру на якийсь час, не завела родину, відповідно, не переїхала. Тобто всього я проживала в трьох житлах в Києві: своє, де народилася, трошки зйомне, і от до бабусі і дідуся перебралися.

I: А як для Вас відчувався ось цей перший переїзд з дому, якщо Ви там жили до двадцяти п'яти років, це по суті, досить складно напевно змінити житло після такого тривалого часу?

Р: Ну, мені було нескладно, бо мені було вже «невтерпюж». Це такий вік, коли вже дуже хочеться самотійності. Хоч у мене була своя дуже класна кімната, я жила своїм життям в родині. Але все одно я в родині жила, і моя мама була контролером, вона була свідком мого життя, це вже в принципі не дуже ок. Тому я вже дуже хотіла. Але моя мама важко переживала цю сепарація. Це по суті була сепарація між мамою і дитиною. От, але мені вже було дуже класно і комфортно. Я взяла шампанське, бокали, і дуже з радістю переїхала на зйомну квартиру. Це вже навіть як я вважаю пізно, дуже пізно, скажем так. Але мені було зручно, бо я в принципі хоч і до двадцяти п'яти років жила з мамою і з татом, але жила своїм життям. Я могла прийти пізно, я там фактично ночувала, займалася своїм студентським, робочим життям. Це було зручно не платити якийсь час за квартиру, не брати на себе цю відповідальність. Але насправді мама важче пережила це, мені було окей.

І: Тобто якоїсь адаптації не відбувалося? Зразу Ви переїхали і почали себе почувати комфортно на новому місці.

Р: Да, воно було позитивно. Бо це ж ти простір під себе будуєш. Я пам'ятаю цей кайф, коли ти прокидаєшся в своїй квартирі, ідеш на свою каву, на свою йогу. Тебе ніхто не питає, що ти хочеш снідати. Чи не дає тобі той сніданок, який ти не хочеш насправді. Ти ідеш і береш свій круасан там з, не знаю, з ягодами, а не яйця з картошкою вареною. От, ну тобто тут нема такого, тобі вже ніхто не нав'язує нічого, абсолютно свій вибір і це абсолютний кайф. Це було дуже позитивно. І я пам'ятаю, що я була дуже прискіпливою, як оформити цей простір у своїй зйомній квартирі, там все було під мене, все було гарно, естетично, як я люблю. Те, що ти не зможеш зробити у батьків, бо в батьків там свої старі смаки. Тому все було дуже позитивно.

І: Тобто якоїсь ностальгії чи негативних емоцій на цьому моменті не спостерігалось?

Р: Ну, скажем так, перші два місяці була ностальгія за життям у батьків, але ти її легко компенсуєш. Так я ходила до них в гості, плюс в домі моїх батьків з'явилося два моїх племінники. Мій брат старший завів сім'ю, завів дружину, народив двох дітей, малесеньких, які там плачуть і кричать. І вони всі були в одному домі. Тобто, не дивлячись на те, що в нас великий будинок, мені було вже так, така червона кнопка, що я маю десь виїхати, жити своїм спокійним життям. Тому все співпало і все окей. Я звичайно приходила в гості і їла мамину їжу, борщ, там, вареники. Ось так кожен суботу, ностальгуючи. Цього достатньо насправді. Все інше ти живеш своїм життям і так має бути.

І: Добре, а розкажіть трошки, що почалося все таки з війною, наскільки швидко Ви прийняли рішення про те, що потрібно виїжджати закордон? Чи Ви вагалися, чи не вагалися? Якщо вагалися, то чому? Які у Вас були за і проти?

Р: Ну, чи виїжджати чи ні вагалися. Першу добу ми протрималися, бо ніхто ж не знав, які масштаби, що це буде. І в голові уявлялося і найстрашніше, і найлегше. Це був хаос. Тому ми скооперувалися, це цікава історія, ми скооперувалися з першою дружиною мого чоловіка і з його першим сином старшим. Ну ми дружимо насправді, не дивлячись на те, що це його колишня дружина. Ми як, в принципі, хороші друзі абсолютно. І це була єдина машина, на якій ми могли виїхати, бо в нас своєї не було. І тоді вони вирішили виїхати кудись ближче до заходу і ми сказали окей, все, ми тоді теж їдемо. Бо в нас тоді і не могло бути варіантів. Якщо не ця машина, то ніяка.

І: Це сталося в першу ж добу? Ви сказали, ви добу трималися

Р: В наступну, ну, двадцять п'ятого. Двадцять четвертого ми сумнівалися ще, але наприклад з нашого будинку о шостій ранку були вже ці звуки машин. Наші сусіди виїжджали. Ми вже двадцять четвертого вдень ми зрозуміли, що в нашому будинку залишилося дві родини фактично. Всі інші натиснули на газ і вже кудись поїхали, бо в них була така можливість. Це нам дало сигнал, що може

і нам їхати і не чекати найгіршого, тим більше що дитина маленька. І потім ми коли зідзвонилися з дружиною чоловіка першою, то вони вирішили їхати і ми їм сіли на хвіст. Все, і ми поїхали просто нікуди не знаючи, ближче до заходу. Цей «ближче-до-захід» виявилися Чернівці. Це було перше місце, до якого ми в змозі були по оцим дорогам, це двадцять п'яте число, це ще бої на Оболоні, це, ну тобто, найгірша ситуація в Києві. Якраз Київ був під найбільшим ударом. Тому важко було. Пам'ятаю, що деякі мости були зірвані, ми їхали в одну сторону, потім довелось завертати. Виходить так, що виїхали в шостій ранку, і ми десь лише о другій ночі дісталися Чернівців. Це перше місце, в якому ми просто знайшли нічліг. Це був друг мого тата, бо все інші готелі зайняті, квартири зайняті. Тобто це просто була така їзда навмання. І ми просто дібралися до якоїсь койки хоча б. В Чернівцях вже зранку прокинувшись, двадцять шостого числа, ми почали думати, якимось так, здраво мислити. Бо в Чернівцях насправді було спокійно. Ми в'їхали зовсім в іншу реальність. Ні вибухів, нічого, є можливість подумати. Чи їхати закордон -ні, не було одразу такої думки. Думка була пересидіти на заході. Але ми буквально півдня навіть спробували знайти варіанти квартир, просто от зняти, навіть там чи десь найближче. І це було так смішно в плані, що ми там натрапили, звичайно, на шахраїв перших. Ну наприклад, бронюємо квартиру, висилаємо перший внесок, і люди зникає, ну десь в месенджері. Ми зрозуміли, що щось твориться вже неясне. Ми тут не знімемо квартиру. Ажіотаж страшенний. І тоді ми вирішили, чому б тоді і кордон не пересікти, щоб вже зовсім було спокійно. Ми вирішили, ми не знали ще, яка ситуація на кордоні. Ми просто зібралися з силами, перепочили і виїхали до першого кордону. Ми побачили, що на кордоні з Польщею найбільші черги, на кордоні з Румунією найменші, ми ризикнули на кордон з Румунією. Хоча теж було страхіття. Ну, так.

І: Тобто основною мотивацією виїхати саме закордон було те, що в Україні просто не могли ніяк фізично знайти житло, тому що був повний хаос?

Р: І це, і тому що ну, як би, нас чекала якась родина, в принципі, нашого чоловіка. В них не було там супер якоїсь пропозиції, але принаймні вони нас тут зустріли і прийняли. Чому б ні? Ми знаємо мову, ми знаємо, що тут є можливості. Грубо кажучи, ми одразу подумали, що чоловік зможе знайти роботу там. Ну, тут. І якось так все стало плюсом. Ми вирішили, що доїдемо до точки А, яку ми вже вирішили, і там вже будемо вирішувати. На той момент багато телеграм-каналів писали про різні можливості, що там приймають біженців, там. Ми собі могли там приїхати сюди і подумати, де нам ще можна, звідси вже ближче до усяди. Балкани, то таке, можна вже виїхати куди хочеш. Тобто це була більше як така точка, куди ми мали приїхати і сховатися від ракет. Тому якось так прийнято було дуже хаосно це рішення.

І: А саме коли ви виїжджали з Києва, зрозуміло було, що була небезпека і багато людей виїжджали, але так само багато лишалися. Яка Ваша була основна мотивація виїхати з Києва? Бо тоді багато людей розділилися. Хтось тікав, хтось лишався. Чому Ви вирішили виїхати?

Р: Ну як лишався... Багато хто повернувся. Але на той момент, перші всі доби всі тікали. Всі тікали, навіть не знаючи, що буде. Всі тікали туди, да, за місто намагалися. Мої всі друзі виїхали. В кого є, не знаю, дача не дача. Там, навіть няня моєї дитини, да, вона десь там просто навмання поїхала до Волині. Всі навколо в принципі прийняли рішення кудись виїжджати подалі. Не всі закордон, не всі із думкою чіткою куди, але колеги абсолютно майже всі виїхали. Тому це було таке колективне рішення. Звичайно, що потім через деякий час всі поверталися. Але перші критичні були доби, і там ніхто не забажав лишитися. Ті, напевно, у кого не було вибору, лишалися.

І: Я зрозуміла. А розкажіть, будь ласка, про те житло, де Ви знаходитесь зараз. Я правильно розумію, що Ви там от буквально з моменту самого як Ви заїхали, і Ви нікуди не переїжджали протягом...

Р: Нє, ми приїхали в Сербію, переночували добу у брата мого чоловіка, хоча у них там дуже маленька квартира. Це було такий варіант переночувати кілька ночей і шукати. Але так співпало все дуже добре, у мене тут є знайома-українка, яка заміжня за серба, вже багато років тут живе. Ну і просто виявилось, що є подруга, у якої вільна квартира при чому в центрі Белграду. Абсолютно така якась лакшері старенька квартира. І вона, ця жінка, взагалі італійка за походженням, заміжня за сербом, але її мама колись народилася в таборі для біженців в Єгипті. І вона якось дуже чутлива до теми біженців. Вона згадує там маму, бабусю, і що вони пережили. Вона навіть нас не бачачи, хто ми є, може ми якісь шахраї-мошеннікі, але вона повірила. Каже, я вам просто зараз привезу ключі і живіть скільки треба. І вийшло так, що другу ніч ми вже приїхали за ключами до цієї жінки, при чому в неї трьох-кімнатна квартира в центрі Белграда, і ми насправді там заселилися, ну там, з дружиною мого чоловіка, з сином, з моєю донькою, і якийсь час ми там просто перебували цю жєсть. Ну, просто заспокоювалися, скажем так. Ми там прожили разом всі місяць. Потім дружина чоловіка, перша дружина, отримала в Болгарії від роботи місце, тобто вона в готель переїхала в Болгарію, дуже хороше місце, бо в неї робота дозволяла це. А ми залишилася ще на кілька місяців в цій квартирі, майже безкоштовно. Я там оплачувала якісь комунальні. З мене людина не хотіла брати гроші насправді. І ми там жили до літа. З березня до літа фактично. Але влітку вирішили, ну, раніше ще почали шукати квартиру на зйом, бо ми мали можливість знімати і платити, і не хотілося сидіти на шиї у людини. Тому почали шукати. І так вийшло теж, що її свекор якраз там будував щось біля себе будинок, ми в приватному будинку живемо, і він нам його здав. Тобто ми зараз орендуємо житло, платимо за це як всі нормальні люди. І там абсолютно ні в чому, ніде нікому не винні, скажем так.

І: А можете також трошки описати, що це за місцевість, як виглядає цей будинок, де ви знаходитесь? Так, як Ви це бачите, як вони виглядає для Вас.

Р: Це приватний будинок, теж роздвоєний, такий, як в моєму дитинстві, в якому я виросла, в принципі. Тут досить зелений район, який мені дуже подобається. Ми живемо біля лісу фактично. Проте далеко від центру. Він трошки знаходиться приземлі, трошки як на мінус першому поверсі, тому небагато світла в будинку. Через це поганий інтернет. Це, до речі, мінус цього місця. Не дістає сюди трошки, зв'язок інколи поганий. Ну а загалом дуже приємно. Тут свіжий новенький ремонт. Нічого особливого, це просто мінімально і все, що потрібно для життя.

І: А наскільки Вам комфортно, наскільки це місце відповідає саме Вашим потребам, наприклад, в порівнянні з тим місцем, в якому Ви проживали в Києві? Де Вам комфортніше?

Р: Ну, за великим рахунком тут кращі умови, так, якщо вже порівнювати там стареньку хрущовку з ікеївським ремонтом свіжим, так. Якщо вже братися за практичні речі, то тут краще, звичайно. Різниця в тому, що в Києві до цього всього змішується, що ти знаєш, куди тобі поїхати, зробити косметичні процедури. Тут все треба заново будувати, шукати. Оце намішується. Але якщо чисто брати квартиру, де ти спиш, їж, проводиш час, то тут, в принципі, комфортніше, в порівнянні з попередніми нашими умовами.

І: А в плані якогось соціального життя? Я так розумію, що в Києві теж було більше знайомих, більше друзів. Як у Вас в цьому місці? Чи відчувається дискомфорт через відсутність оточення?

Р: Ну, так, я скучаю за друзями, бо я в Києві дуже часто зустрічалася, це небагато друзів, одна-дві подруги найкращі, але принаймні в Києві це постійно було, зустрічі за вином і розмовами. Тобто я комунікативна людина в плані цього і дуже люблю ці речі. Тут цього не вистачає, ми компенсуємо це якимись телефонами, скайпами, вотсапами, але це інша річ. З дуже позитивного ми бачилися в січні в Парижі, спеціально всі зібралися в одному місці і там надолужили, скажем так, цей рік трохи. Але соціального... ну, окрім друзів в

усьому іншому тут є соціальне життя. Тобто я, скажем так, не сепарувалася, а, як це сказати, інтегрувалася в місцеву, в локальне життя. Але здебільшого тут спілкуюся напевно з сербами, а не українцями. В мене немає тут якоїсь спільноти, я там не шукаю, хто тут ще біженець і з ними не зустрічаюся. Це взагалі дуже рідкість, бо багато роботи. Тому з місцевими.

І: А чи могли би Ви назвати за уже весь цей час, що Ви проживаєте в цьому місці, що це місце стало для Вас домом? Чи поки що якогось такого внутрішнього відчуття прив'язаності не виникло?

Р: Ну, дім... Я можу сказати так, що на 60% це дім через оті причини, які я назвала. Що чим старше, тим ти є равликом, який все носить з собою. Мені для відчуття дому все-таки достатньо спокою моєї родини, якісь, звичайно, дрібниці з дому, мої речі, звичайно, є плюсом, але вони не є такою аж потребою. Я можу прожити без усього, що фізично я лишила там, в Києві. Але я не можу прожити без родини, без доньки. Тому це все з собою було взято. Як паспорт, да? Ти з собою береш паспорт, береш дитину, якісь там, не знаю, кілька речей, і все. В принципі це можна по великому рахунку назвати домом. А глобально, коли ми починаємо думати, що в нас тут немає друзів, немає кола, звичної, не знаю, кав'ярні, в яку ти їздив пив каву вранці, то так, тоді розумієш – я не вдома. Хочеться повертатися. Але знову ж таки, мені здається з цим можна зжитися. Якщо вже так життя, не дай бог, так станеться, що ти вже додому не повернешся, не знаю, скільки сирійців, да, теж виїжджали і думали, що колись повернуться, а вже десять і більше років вони не вдома. Я впевнена, що вони збудували все те саме. Людина здатна збудувати все те саме в іншому місці. Просто треба час. Тому це можна назвати домом, насправді, все що ти з собою носиш.

І: От Ви сказали, що для того, щоб створити оце відчуття дому потрібен час. Виходячи з цього, чи змінилося сприйняття того місця, в якому Ви живете, з моменту, коли Ви туди заїхали і до зараз? Якось, можливо, протягом цього часу у Вас вийшло створити якийсь власний міні-світ в цьому місці, чи

плюс-мінус все було стабільно і не виникало якихось приємних емоцій по відношенню до цього місця.

Р: Ну міні-світ вдалося створити, тому що ми вивчили, де ми живемо. Ми маємо улюблені місця, улюблені майданчики. Ми знаємо, це ж все дуже важливо, це теж важить. Навіть те, що, я не знаю, ти вже маєш стоматолога там свого, чи якусь ще процедуру, яку хочеться зробити, і ти це все знайшов на місці, це дуже допомагає. Але знову ж таки, різниця менталітетів. Всі українці кажуть, що ніяких таких послуг як у нас в Україні більше ніде нема. Це правда. Я порівнюю, я щось маю тут уже, але порівнюю, і мені все одно краще те, що в Києві було. І я б хотіла мати той рівень послуг або закладів, ну тобто деякі речі порівнюю, і мені тут не вистачає чогось. Але в принципі відчуття, що ти вивчив щось, адаптувався, звик, знайшов для себе, це вже приземлює. І це приземлення я отримала. Тобто є зміна між тим, як ми приїхали і уже зараз, коли ми адаптувалися.

І: Виходячи з цього, таке питання. Для багатьох людей, які все життя проживали в Києві, і вперше виїхали на довготривале проживання закордон, вони почали зовсім по іншому дивитися на своє життя в Києві, на саме місто, на конкретно те місце, в якому вони проживали і якось порівнювати, аналізувати. Які моменти, пов'язані з Вашим відчуттям дому, зі сприйняттям дому, того помешкання, в якому Ви проживали, змінилися чи якось трансформувалися, виходячи з цього досвіду біженства?

Р: Змінилися внутрішні пріоритети. Наведу такий приклад. Якщо раніше мені здавалося, що першочергово має бути розуміння, важливо де жити, да, якась квартира, як вона влаштована, або що в принципі вирішення квартирного питання має бути на першому місці, потім все інше. То наприклад зараз ти розумієш, що машина в родині важливіша, ніж квартира. Тому що в квартиру завтра попаде ракета, ти там залишишся і все. І вона тебе приземлює дуже сильно. А машина тобі може врятувати життя, як виявилось, да? Я ніколи так не думала раніше. Тобто в мене змінилися пріоритети. Зараз там мені хочеться

купити машину, бо це для життя необхідніше. Дім, я вже зрозуміла, його я можу побудувати деінде, я не знаю, на полонині, на горі, в іншому куточку світу. Змінився цей пріоритет. З іншого боку, я зрозуміла, що дуже важливо жити сьогоднішнім днем і оточувати себе речима, які тобі подобаються. Наведу теж приклад. Якщо ми жили, там де ми жили, в старому районі, в старенькій квартирі, я там не наважувалася зробити ремонт, наприклад, ну бо це якось непрактично, ми ж скоро виїдемо, буде щось новеньке. Ну от мені було шкода дуже вкладатися в це, так? А от зараз, коли ми виїхали, я думаю... блін, ну от чому я два роки не прожила так, як я хочу, не оточила себе якимись гарними речима. Ну можна ж було насправді. Це важливо, я б в інших відчуттях жила. Навіть тут ми приїхали, хоч і орендували, але я там купила картину, купила вазон. Навіщо вазон? Я його не повезу в Київ. Але ж я тепер розумію цю різницю. Не знаю, першим, що б я зробила, повернувшись в Київ, це ремонт. Неважливо наскільки. На два місяці. Але все одно я жила б в тому оточенні, яке мені дуже до душі.

І: А як Ви взагалі бачите своє життя через рік? Ви хочете продовжувати жити в цьому місці чи, можливо, кудись переїжджати в інше місце в Сербії, чи повертатися? І від чого ці рішення залежать. Тобто, чим Ви керуєтеся, коли Ви плануєте, коли приймаєте рішення про ці всі переїзди?

Р: Ну, на рік в мене є кілька точок, коли я собі вирішую – я буду приймати рішення. Наприклад, зараз наступна точка – це серпень. Я вирішила, що влітку мені тут буде зручно з дитиною. Можливо ми з'їздимо на якийсь час в Україну, приїдемо. Ну, я маю на увазі з'їздимо по справах, десь на два тижні, і приїдемо, будемо тут влітку. І серпень – це наступний час, коли я дивлюсь на ситуацію суспільно-політичну, на розвиток війни, і я приймаю рішення. Можливо, в серпні я приймаю рішення залишатись і буду ще якусь наступну точку обирати. Тобто кілька точок на рік я розумію що має бути. Неможливо постійно, щодня про це думати. Потрібно приймати так от тайм-лайнс собі. Я дивлюсь лише на безпеку, на ситуацію з безпекою. І як моїй дитині буде краще. Я змушена приймати це

рішення, бо була б я одна, я б приймала його в користь Києва, в користь повернення до життя в Україні сама для себе. Тут є така ось ця боязнь мами. Тому я буду приймати це рішення лише якщо небо буде закрите, безпека, не буде вже таких блекаутів, які були. На все це буду звертати увагу. Але звичайно, оптимістичний варіант через рік – це повернення. Покращення ситуації, я не знаю, чи завершення війни. Але покращення і можливість повернення, і можливість там знову будувати своє життя. Тут я його не бачу, тому що ми не настільки заземлилися тут. Все одно я працюю в українській організації, онлайн, я тут не знайшла роботу, не асимілювалася настільки сильно, щоб розглядати тут життя, і якщо його порівнювати з Україною, воно в Україні краще. Тому, звичайно, розглядаємо варіант повернення.

I: Ви сказали, що змушені приймати рішення, виходячи з того, що Ви мама. Умовно кажучи, якби Ви не були мамою, то Ви повернулися б в Київ. Чому Ви думаєте саме таким чином? Чому для Вас не настільки вагомим є питання власної безпеки і чому Ви керувалися б іншими аспектами?

Р: Просто, інстинкт напевно. Це щось неконтрольоване, да? Але з іншого боку в мене є друзі і подруги, які продовжують життя в Україні і я бачу, що воно там прекрасне. Вони в чудові ресторани ходять, те що я не можу собі тут дозволити, немає можливості. Тобто, в мене є зразок. Є друзі, які без дітей, і вони себе прекрасно почувають. Грубо кажучи, вони не звертають вже ні на тривоги, ні на що увагу. Бачачи цей приклад, розуміючи, як вони живуть, я розумію, що життя продовжується там. От єдине що в них немає ось цього інстинкту мами, а в мене є. І мені за будь-яких умов страшно ставити дитину під якийсь навіть мінімальний ризик. Оце єдине, що нас відрізняє. Оцей інстинкт, який вже вбудований в ДНК десь, і я його десь відчуваю на рівні... це вже не здоровий смисл.

I: Тобто Ви відчуваєте, що Вам, наприклад, комфортніше було би і Ви би почували себе більш повноцінно і вільно, живучи в Києві, але наразі є

небезпека, яка в першу чергу пов'язана з тим, що у вас є дитина, і Ви маєте приймати рішення за неї.

Р: Так. Так було би комфортніше, це однозначно. Але знову ж таки. Дорослі люди – дорослі рішення. І проаналізувавши, я розумію, що де знадобиться, там я і збудую своє життя. Тобто це просто вже мислення. Я себе налаштовую на інше мислення. Не прирівнюю себе до клаптику землі, до якоїсь цеглинки будинку як такого. Змушую себе так думати. Ностальгія ностальгією, але я маю бути готова будь-де збудувати як доросла людина своє життя. Ну, звичайно, наразі виглядає так, що в Києві було б комфортніше.

І: А от якщо зараз, уявимо гіпотетично, війна закінчується, Ви готові були б саме повернутися в Київ і жити на постійній основі так, як до війни ми всі планували, в одному місці, чи Ви все-таки уже відчули якусь різницю, коли ти не прив'язаний до конкретного житла, місця і Вам би, можливо, не хотілося вже настільки прив'язувати себе до цього? Чи переглянули Ви якось за цей час війни погляди на власне житло, на проживання в одному місті?

Р: Мені зараз настільки вистачило валізних пригод оцих і переїздів з точок А в точки Б, що я дуже була б вдячна за життя в одному місці, щоб мене ніхто не чіпав кілька років. Тому зараз це в пріоритеті було би. Звичайно, я готова була б прожити так. Просто я, напевно, швидше би приймала якісь рішення, швидше жила б, динамічніше. Зараз ти цінуєш кожен мить. Щось точно змінилося б в плані мого сприйняття. Я б деякі речі не відкладала. Починаючи від якоїсь косметичної процедури, яку ти давно хотів зробити, от просто не відкладаючи. І закінчуючи там ремонтами, придбаннями чогось, рішеннями, змінами. Оце все було б набагато динамічніше і швидше за умови перемоги. А далі не знаю, як би мій організм мене повів. Можливо, я зрозуміла б... О, як прикольно поїхати на Балі на два місяці і там пожити, і я могла б це зробити. Зараз в контексті війни про таке навіть важко уявити і зафантазувати про таке.

I: Тобто наразі Вам все одно більше хотілося б мати якийсь уже одне стабільне місце, а там уже далі як вийде.

P: Ну так, принаймні мій організм знає, що я вже здатна побудувати життя будь-де. Тобто це хороший такий скіл.

I: Добре, ми в принципі вже розглянули всі питання. Наостанок, Ви вже частково зазначали, що для Вас дім – це там, де Ваша родина. Але якщо максимально широко і творчо підійти до цього питання, як би ви сказали, що дім для вас? Це можуть бути асоціації, опис якогось фізичного місця, якісь спогади, тобто, те, як Ви це відчуваєте.

P: Там, де тебе розуміють, це запахи, які ти знаєш, які ти вивчив, і, скажем так, там, де твоє серце спокійне. Напевно, дуже метафорично, але так і є. Тобто, дім – це взагалі такі складники, інгредієнти, їх дуже багато. Основні – це дійсно стосується відчуттів, своїх відчуттів. Там, де спокійно, зрозуміло, передбачено.

I: Добре, тоді в мене з питаннями все, якщо Ви хочете ще щось додати до цієї теми, можете додати.

P: Та ніби дуже багато проговорили.

I: Тоді щиро дякую Вам за виділений час і за цю розмову. Гарного продовження дня.

Соціально-демографічний блок:

1. Вік: 35 років.
2. Місце проживання до війни: Київ.
3. Місце проживання станом на 01.04.2023: Белград.
4. Сфера діяльності: менеджмент у громадській організації.
5. Члени сім'ї: заміжня, 4-річна донька.

6. Контакти: *конфіденційно*.